

ORIENTALIA

1-2 / 2011

Издава се с финансовата подкрепа на
Централен фонд за стратегическо развитие на
Нов български университет.

ORIENTALIA, ГОД. VII, БР. 1-2

ИЗВОРИ (5-47)

Атанас Шиников. „Красивият почерк надбавя към истината яснота“: теория и практика на арабската калиграфия при ал-Калкашанди (поч. 1418) 5

КНИГИТЕ НА ОРИЕНТА (49-86)

Анка Стоилова. Създаване на калиграми с арабска графика (по материали от ръкописи, епиграфски паметници и печати) 49

Гергана Русева. За някои неясни откъси в *Иша Упанишад*: текст, контекст, концепт, концепция 67

ИСЛЯМЪТ: КУЛТУРА И РЕЛИГИЯ (88-145)

Павел Павлович. „Мечовете са ключовете от рая“ и *Doctrina Jacobi*: относно автентичността на описанието на исляма в един ранен християнски извор..... 88

Иван Дюлгерев. За понятието *ханѝф* в Корана от интратекстуална семасиологична перспектива 130

ЕЗИКЪТ НА ИЗТОКА (146-154)

Виктор Тодоров. Двойственото число в семитските езици 146

АБСТРАКТИ (157-159)

ORIENTALIA. СПИСАНИЕ ЗА ИЗТОКА
КНИЖКА 1-2 / 2011 Г.

Издание на
Нов български университет,
департамент „Средиземноморски
и източни изследвания“
и програма „Ориенталистика“

ISSN 1312-6962

SOURCES (5–47)

- Atanas Shinikov*. “Beautiful Writing Makes Truth Clearer”: Theory and Practice of Arabic Calligraphy in al-Qalqashandi’s (d. 1418) *Ṣubḥ al-A’shā* 5

THE BOOKS OF ORIENT (49–86)

- Anka Stoilova*. Creating of Calligrammes by Resources of Arabic Script (according to inscriptions in manuscripts, epigraphic records and seals). 49
- Gergana Ruseva*. On some ambiguous verses of *Īsā Upaniṣad*: text, context, concept, conception..... 67

THE ORIENT – CULTURE AND RELIGION (88–145)

- Pavel Pavlovitch*. “Swords Are the Keys to Paradise” and Doctrina Jacobi: About the Authenticity of the Description of Islam in an Early Christian Source 88
- Ivan Dyulgerov*. On the concept of *ḥanīf* in the Qur’an from intratextual semasiological perspective..... 130

THE ORIENT – LANGUAGE AND LITERATURE (145–153)

- Victor Todorov*. Dual number in semitic languages 146

ABSTRACTS (157–159)

АТАНАС ШИНИКОВ

„КРАСИВИЯТ ПОЧЕРК НАДБАВЯ КЪМ ИСТИНАТА ЯСНОТА“: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА НА АРАБСКАТА КАЛИГРАФИЯ ПРИ АЛ-КАЛКАШАНДИ (поч. 1418)

Дори и бегъл поглед върху историята на арабската калиграфска традиция е достатъчен, за да отбележим изключителното многообразие от извори, въз основа на които можем да реконструираме собственомюсюлманските схващания за нея¹. Не липсват и подходи, чрез които този специфичен „за-

¹ Тук може да споменем „Трактат за калиграфията и калема“, приписван на Ибн Кутайба (поч. 885) [Ибн Кутайба. *Рисāла ал-хатт ѓа-л-қалам*, Куллийат ал-ādāб, Джāми‘а Бағдād, Бағдад, 1988], „Посланията на братята на чистотата“ от X в. [вж. напр. „Послание за музиката“, *Расā‘ил ихўāн ас-сафā’*, Мағба‘а нуҳба ал-аҳбар, Бомбай, 1887, т. 1], автори като Мухаммад ибн Яхя ас-Сули (поч. 946) с неговото съчинение „Етикетът на писарите“ [Ас-Сули, Мухаммад ибн Яхя. *Адаб ал-куттāб*, Дār ал-Бāз ли-т-тībā‘а ѓа-н-нашр, Бейрут, 1941], „Справочникът“ (*Фихрист*) на Ибн ан-Надим (поч. 998) [Ибн ан-Надим. *Ал-Фихрист*, Verlag von F.C.W.Vogel, Leipzig, 1872], Абу Хаян ат-Таухиди (поч. 1023) с „Трактат за науката за писането“ [Ат-Таухиди, Абу Хаян. *Рисāла фй ‘илм ал-китāба*, Ал-ма‘хад ал-фарансиби-Димашқ, Дамаск, 1951], ал-Му‘изз ибн Бадис (поч. 1062) със съчинение за калиграфията и подвързването на книги [Ибн Бадис, Ал-Му‘изз. *‘Умда ал-куттāб ѓа-‘удда заўй л-албāб*, Маджма‘ ал-бухўс ал-ислāмиййа, Машхад–Техеран, 1988 [1409 по хиджра]], Шамс ад-Дин аз-Зифтауи (поч. ок. 1403) [Аз-Зифтауи, Мухаммад ибн Ахмад Шамс ад-Дин. „Минхāдж ал-исāба фй ма‘рифата ал-хутўт ѓа-āлат ал-китāба“, *Ал-Маурид*, бр. 4, 1986, с. 185–248], Зайн ад-Дин ал-Асари (поч. 1425) с поемата от хиляда стиха относно

наят“ (*синā‘a*) ни е представен: от кратките исторически справки за появата на арабското писмо, през техническите аспекти на изготвянето на калиграфските инструменти и материали, анекдотични обобщения относно достойнствата на калиграфията и връзката ѝ с религиозното откровение в исляма, отнасяне към области като музиката и класификации на шрифтовете до естетически критерии, от които зависи красотата на шрифта (*хусн ал-хатм*). Вторичните изследвания разкриват подобна картина от разнообразие на проблематиката и методологичната рамка². Придобиваме впечатление, че част от предзвикателствата в полето се дължи не толкова на липсата на съдържание, колкото на трудностите, свързани с неговото отсяване и критически подбор.

калиграфията [Ал-Асари, Зайн ад-Дин Ша‘бан ибн Мухаммад ибн Дауд. „Ал-‘инāйя р-раббāнийя фй т-тарйқа ш-ша‘бāнийя“, *Ал-Маўрид*, бр. 2, 1979, с. 221–284], Ибн ас-Са‘иг (поч. 1441) със съчинението за калиграфския занаят [Ибн ас-Са‘иг. *Тухфат ‘улй ал-‘албāб фй-синā‘a ал-хатмўа-л-китāб*, Дār Бў Салāма, Тунис, 1967], Мухаммад ат-Тиби (жив. XVI в.) с описанията си на метода на Ибн ал-Баууаб (поч. ок. 1022) [Ат-Тиби, Мухаммад ибн Хасан. *Джāми‘ маҳāсин китāба ал-куттāб (The Kinds of Arabic Calligraphy According to the Method of Ibn al-Bawwab)*, Дār ал-китāб ал-джадйд, Бейрут, 1962]. Транскрипцията на всички арабски термини и заглавия на споменати в текста съчинения е фонематична. При предаването на арабските имена е използвана практическа транскрипция [„я“ вместо „йа“, пропуснати са диакритичните знаци от фонематичната транскрипция], като *‘айн* и *хамза* са запазени в средата на имената (например, „Са‘фас“ вместо „Саафас“, „Са‘д“ вместо „Саад“ и т.н.). Практическа транскрипция е запазена и в названията на букви от арабската азбука, които са част от цитати от Корана, тъй като използваният превод на Корана [*Превод на Свещения Коран*, превел от арабския оригинал Цветан Теофанов, Благотворителна фондация „Тайба“, София, второ преработено и допълнено издание, 1999] се придържа към такава система на предаване на арабския. В цитираните статии от „Енциклопедията на исляма“ [*The Encyclopaedia of Islam*, EI2] заглавията на статиите фигурират според тяхната собствена транскрипция. Благодаря на доц. д-р Мариана Малинова за подробния прочит, редакция и коментари към настоящия увод и превода в процеса на работата по тях.

² Вж. обширна библиография на наличните изследвания и извори в Schimmel, Annemarie. *Calligraphy and Islamic Culture*, New York University press, New York & London, 1984, pp. 209-231 и особено Gacek, Adam. *The Arabic Manuscript Tradition. Glossary of Technical Terms and Bibliography*, Brill, Leiden–Köln–Boston, 2001, pp. 179–269, където библиографията е обособена по тематични раздели, също и в Шиников, Атанас. *Арабската калиграфия като декоративно изкуство: художествени норми, орнаментална функция и религиозна знаковост на шрифта сулуџ* [Магистърска теза], Катедра „Арабистика и семитология“, ФКНФ, СУ „Св. Климент Охридски“, 2006, с. 89-92.

Що се отнася до наличните преводи от арабски обаче, такива почти липсват. Забележително изключение представляват усилията на Франц Розентал³; към тях може да добавим Мартин Леви⁴ и Хенри Фармър⁵. Оригиналните арабски текстове относно калиграфията се оказват непопулярни като предмет на преводачески усилия. Това важи и за „Развиделяване за недовиждащия“ (*Субх ал-а‘шā*) на Ахмад ал-Калкашанди (поч. 1418)⁶. Въпреки че е добре познат на изследователската общност и съчинява може би най-обемния текст, писан някога относно арабската калиграфия, авторът от времето на мамелюкски Египет остава извън преводаческия интерес в тази област.

В монографията си „Калиграфията и ислямската култура“ Анемари Шимел лаконично характеризира „Развиделяването“ като „добро обобщение на предишните трудове“ върху тематиката и „блестящо въведение в изкуството на писането в третия си том“⁷. Предвид мащаба, тематичния обхват и съдържанието на тази енциклопедия на администрацията, „блестяща“ зазвучава като подходящо определение. Прочитът на оригиналния арабски текст все пак налага известни уточнения, още повече нужни поради факта, че Анемари Шимел рядко прибегва до този ключов текст в популярното си изследване. Третият том от „Развиделяването“ наистина съдържа най-големия отрязък текст, посветен на писмеността и калиграфията (*хатм*) – но не и единствения. Частта, която представлява интерес за изследователите на калиграфията, започва още от първия том с описание на общите „достойнства на писането“ (*фаџл ал-китāба*)⁸ и значи-

³ Rosenthal, Franz. „Abū Ḥaiyān al-Tawḥīdī on Penmanship“, *Ars Islamica*, vol. 13 (1948), pp. 1–30, вж. също и превода му на „Встъплението“ на Ибн Халдун, което съдържа откъс, посветен на арабската писменост и калиграфия [Ibn Khaldun. *The Muqaddimah: An Introduction to History* [transl. by Franz Rosenthal], Princeton University Press, Bollingen Series, 1958].

⁴ Levey, Martin. „Mediaeval Arabic Bookmaking and Its Relation to Early Chemistry and Pharmacology“, *Transactions of the American Philosophical Society*, 1962.

⁵ Farmer, Henry G. „An Early Arabic Treatise on Calligraphy“, *Glasgow University Oriental Society Transactions*, vol. 10, 1940–1941, pp. 21-26 [Превод на част от „Посланията на братята на чистотата“ (*Расā‘ил иҳўāн ас-џафā‘*) на английски език].

⁶ Ал-Калкашанди, Абу ал-Аббас Ахмад. *Субх ал-А‘шā*, Дār ал-кутуб ал-хидйуййа, Кайро, 1914, т. 3. Вж. повече относно ал-Калкашанди в Bosworth, Clifford E. „Al-Ḳalqashandī“, *The Encyclopaedia of Islam*, E.J. Brill, Leiden, 1997, vol. 4, pp. 509-511.

⁷ Schimmel, Annemarie. Цит. съч., р. 12.

⁸ Ал-Калкашанди, Абу ал-Аббас Ахмад. *Субх ал-А‘шā*, Дār ал-кутуб ал-хидйуййа, Кайро, 1922, т. 1, с. 35-46.

мостта на администраторската работа; сетне, във втория том откриваме пространна част относно калиграфските принадлежности и инструменти⁹, което не само служи за техническите цели на писарите, но и неизменно, в духа на вече утвърден подход, легитимира калиграфската практика чрез полагането ѝ в полето на религиозното. Бегъл поглед към откъса, посветен на мастилницата, илюстрира начина, по който се разгръща изложението на ал-Калкашанди:

„Пратеникът на Аллах, Аллах да го благослови и с мир да го дари, е казал: „Аллах първо създаде [буквата] *нун*, която е мастилницата“, и се позовава на Ибн Аббас, Аллах да бъде доволен от тях двамата: „Когато Аллах е създал [буквата] *нун* – която е мастилницата – и калема, казал: „Пиши!“ А той [Пратеникът] отвърнал – какво да пиша? Отвърнал: пиши онова, което е съществуващото до Деня на възкресението“. Това предание показва, че под „*нун*“ се има предвид мастилницата в кораничното знамение¹⁰, дори и някои да не го тълкуват така. Тъй като мастилницата в случая се споменава като подходяща на калема и писането в редове в казаното от Всевишния: „*Нун*. Кълна се в калема и онова, което пишат.“. И като цяло мастилницата е майката на инструментите за писане, и не е тайна необходимостта да ѝ се обърне внимание и да се отбележи значимостта ѝ, та Абд Аллах ибн ал-Мубарак е казал: „Който излезе от къщи без мастилница и инструменти, е решил [да търси] милостиня.“ Ал-Мада’ини е казал: под „инструменти“ има предвид нож [за подостряне на калема], дъсчица [за подрязване на калема] и други подобни. Мухаммад Ибн Шу’айб ибн Сабур е казал: писар без мастилница е като онзи, който влиза в битка без оръжие¹¹.“

И най-сетне, третият, споменат от Анемари Шимел том, съдържа най-дългото изложение за калиграфията – от преповторената тематично, но с позоваване върху нов материал, част за „достоинства на писмеността“, ал-Калкашанди прехожда към разяснения относно връзката между

писменост и слово, историческото възникване на арабските букви, начина, по който се подрежда арабската азбука, общите характеристики на буквените форми според утвърдените системи за тяхното описание, класификация на познатите и използвани в администрацията шрифтове, детайлни характеристики на буквите и техните разновидности, подкрепени с богат илюстративен материал, композиционни правила и употреба на диакритични знаци. Така виждаме, че характеризираният като „въведение“ текст се простира върху общ обем от повече от двеста страници в изданието на арабски език, като се разгръща постепенно от общото към частното чрез ясно различима структура. С оглед на това наблюдение, използваното определение придобива по-друг смисъл – ако многообразието от начини, по които арабската писменост се схваща при този конкретен автор, е нищо повече от встъпление, тогава на читателя е предоставена възможност да изгради по-адекватна представа за значимостта на калиграфията в светогледа на доминираната от исляма цивилизация.

До епохата на мамелюците арабската калиграфия вече е успяла да извърви значителен път на развитие. Неговото начало обичайно се свързва с появата на исляма през VII в. и нуждата от записване на откровението на Корана, които способстват за превръщането на калиграфията в религиозно санкционирано „изкуство“ *per se*¹². Доктриналните основания са допълнени от политическото развитие на халифата и арабизацията на неговата администрация по времето на Абд ал-Малик (поч. 705). Развитието на ранния арабски шрифт, обозначаван като „куфийски“, върви успоредно с „плавните“, курсивни разновидности на писмото, а „реформата“ на абасидския везир Ибн Мукла се възприема като повратна точка в практиката на арабската калиграфия чрез въвеждането на „оразмереното писмо“ (*ал-хатт ал-мансуб*). Впоследствие Ибн ал-Баууаб (поч. ок. 1022) и Якут ал-Муста’сими (поч. 1298) се споменават като ключови фигури, усъвършенствали допълнително занаята.

Самият ал-Калкашанди по никакъв начин не е явление, откъснато от арабската калиграфска традиция. Той ни представя свидетелства за ис-

⁹ Ал-Калкашанди, Абу ал-Аббас Ахмад. *Субх ал-А’шā*, Дār ал-кутуб ал-хидйуййа, Кайро, т. 2, 1913, с. 430-477.

¹⁰ Коран, 68:1.

¹¹ Ал-Калкашанди, Абу ал-Аббас Ахмад. *Субх ал-А’шā*, Дār ал-кутуб ал-хидйуййа, Кайро, т. 2, 1913, с. 430-431.

¹² Относно употребите на арабската писменост за религиозни и практически цели, схематичността на естетическия аргумент като мотив за развитие на арабската калиграфия и изразяването на съмнение в пряката връзка между неприязнта на ислямската доктрина към изображенията на хора и животни, и развитието на калиграфията, вж. Rosenthal, Franz. “Significant Uses of Arabic Writing“, *Ars Orientalis*, vol. 4 (1961), pp. 15-23.

торическа приемственост, като се позовава на многобройни авторитети в областта – някои от които, наред с техните съчинения, могат да бъдат идентифицирани¹³. Ето защо подобни текстове са толкова ценни: те не бива да бъдат разглеждани като документално описание на калиграфската теория и практика, застинало в даден исторически момент. „Развиделяването“ съдържа изворов материал, който да позволи проследяването на терминологичната номенклатура в диахронен план, нейното изграждане и легитимиране чрез поддържане на механизми за предаване на познанието, както и поглед към общата концептуална рамка, в която тя се възприема.

Настоящият превод представя свързан в тематичен план откъс от вече споменатия трети том в цялостното изложение на ал-Калкашанди. Той започва с разказ относно „достоинствата на писмеността“, нейната „същност“, произхода ѝ – неизменно обвързан със сътворението и първия човек Адам, паралела между писано и говоримо слово, за произхода на арабската азбука, нейната подредба и своеобразна калиграфска генеалогия до времето на автора. И най-сетне се разгръща в по-детайлни откъси, в които се разглеждат буквените форми и тяхната обща структура, сиреч същностно отличителните им характеристики, които ги разпознават като такива, без да навлиза в подробности относно техните вариации, било то в рамките на един или няколко отделни шрифта. Преводът е направен от арабски език, като е използвано изданието от Кайро, публикувано в периода 1914–1922 г.

Тук трябва да се кажат и няколко думи относно особеностите на превода на текст, толкова свързан с определена професионална сфера. В българския език съществуват опити за фиксиране на терминологична рамка относно арабската и османската епиграфика, но нивото на стандартизация може да бъде характеризирано като ниско¹⁴. Това и изправя преводача пред няколко типа трудности. На първо място стои липсата на унифициран език, свързан с областта на арабската калиграфия, който да позволи адекватно предаване на български. Очевидно е, че термини, заети от англоезичната традиция като *serif* [„засечка“, крайни завършеци на частите на буквите] или *counter* [„просвет“, „празни заградени пространства“], могат да бъдат само спомагателни за нашето разбиране на буквените форми в арабския, но не могат произволно и напълно да бъдат

налагани върху толкова отдалечена формално писмена традиция. Могат да бъдат приведени и други примери като българските „греди“, „заграденост“, „апертури“. Налага се първо адекватно предаване на отделните части на български език, а после и консистентно отстояване на превода на най-често срещаните понятия.

Отново във връзка с горното съображение, отсъстват точни български съответствия, припокриващи се изцяло със значенията на термините от арабската калиграфска теория и практика. Като че ли най-прекият, показателен пример е арабското *ḥamm*, познато на академичната и преводаческа общност със значението на „калиграфия“. Този възглед обаче не устоява, ако се проследи контекстуалната употреба на *ḥamm* при ал-Калкашанди, според която можем да отграничим поне пет семантични полета, в които той се реализира, съответно и пет негови български съответствия: „линия“, използвано в описанията на отделни буквени компоненти, общото значение на „писменост“, по-конкретното на „калиграфия“, специфичното на калиграфски „шрифт“, и най-сетне – индивидуален вариант на писменост, сиреч „почерк“. Сходна ситуация наблюдаваме и с арабското *qalam*, в първичното значение на „тръстиково перо“, „калем“, т.е. основния инструмент на калиграфията, но и появяващо се в значение на „шрифт“ и „почерк“, или познатото *kitāb* – веднъж „книга“, после „[Свещено] Писание“, а най-сетне и „писменост“.

И на последно място: трудности, свързани с това, че ал-Калкашанди позиционира изложението си – поне тази част, която не се занимава с общите религиозни и исторически измерения на калиграфията – в пряко отношение с практиката. Това обвързва с нея разбирането на текста и по необходимост изправя преводача пред задачата задочно да се постави в позицията на калиграф или да познава отблизо особеностите на занаята.

Използваната в текста фонематична транскрипция на термини от арабски език е според следната схема, като начална *hamza* винаги се изпуска:

ا	آ	خ	ش	غ	ن
ب	د	ص	ف	ه	ح
ت	ذ	ض	ق	و	ي
ث	ر	ط	ك	ي	ي
ج	ز	ظ	ل	ء	'
ح	س	ع	م		

¹³ Вж. напр. Ибн Мухла, Зайн ад-Дин ал-Асари, Шамс ад-Дин аз-Зифтауи.

¹⁴ Вж. напр. Недков, Борис. *Османотурска палеография и дипломатика*, Наука и изкуство, София, 1966, с. 97, където се употребява терминология като „замах“, „по-благородни форми“, „колелце“, „дъгичка“, „чертички“, „различни завъртулки“ и т.н.

РАЗДЕЛ ВТОРИ

ЗА СЪЩНОСТТА¹⁵ НА ПИСМЕНОСТТА В СЕДЕМ [ОСЕМ] ЧАСТИ¹⁶

ЧАСТ ПЪРВА

ЗА ДОСТОЙНСТВАТА НА ПИСМЕНОСТТА

Всевишният е казал: „Чети! Твоят Господ е Най-щедрия, Онзи, Който научи чрез калема, научи човека на онова, което не е знаел“¹⁷. Така Той добавя преподаването на писмеността към Себе си и я дарява на Своите раби – и каква по-голяма чест от това! И е рекъл Всемогъщият: „*Нун*. Кълна се в калема и в онова, което пишат!“¹⁸, та се е заклел в онова, което те пишат. От Ибн Аббас¹⁹, Аллах да бъде доволен от него²⁰, се предава, че в думите на Всевишния „или остатък от знание“²¹, става въпрос за писмеността, както вече стана дума за нея.

¹⁵ Букв. „душата“ (*нафс*).

¹⁶ Ал-Калкашанди, Абу ал-Аббас Ахмад. Цит. съч., т. 3, 1914, с. 1-38. Заглавията на цитираните от автора съчинения в текста са преведени на български език, като арабският оригинал е запазен след превода. Ключови за разбирането на текста термини са изведени на арабски в бележка под линия към съответния им български превод. В квадратни скоби преводачът разяснява допълненията към авторския текст. Преводът на номенклатурата на оригиналното разделение на текста на части не цели изграждане на схема за цялата книга на ал-Калкашанди, но в рамките на преведения откъс се спазва консистентна подредба според оригиналните *фаъл* („раздел“), *тараф* („част“), *джумла* („глава“) и *маслак* („точка“). Заглавието на раздела отразява арабския текст, където се споменават седем части, но всъщност те са осем.

¹⁷ Коран, 96:3–5.

¹⁸ Коран, 68:1.

¹⁹ Споменаването на авторитети, обикновено съратници (*асхāб*) на Мухаммад, се извършва в съответствие с утвърдената практика при позоваване на Пророка винаги да се цитират източниците, от които съответните разкази (*хадис*, мн. ч. *ахādīs*) са предадени, като по този начин наративът придобива легитимност.

²⁰ В арабския оригинал: „от тях двамата“, тоест от Пророка Мухаммад и Ибн Аббас.

²¹ За цялостния контекст на използваната от ал-Калкашанди фраза вж. Коран, 46:4: „Кажете: „Виждале ли онези, които зовете вместо Аллах? Покажете ми какво сътвори те от земята, или имат съучастие на небесата? Донесете ми книга отпреди тази или остатък от знание, ако говорите истината!“

Разказва се, че Сюлейман²², мир да бъде нему, запитал един зъл дух относно словото и той казал: „Вятър, който не пребъдва!“ А той отвърнал: „И кое може да го улови?“ Злият дух казал: писмеността.

А Убайд Аллах ибн ал-Аббас казал: писмеността е езикът на ръката.

Джафар ибн Яхя заявил: писмеността е огърлицата на мъдростта, чрез нея се разпределят скъпоценните ѝ късчета и се нареждат в оразмерен низ разпръснатите ѝ в разказ частици. А според ан-Наззам писмеността е основен принцип на духа, който притежава телесност във всички действия... и така нататък в този смисъл.

Ибрахим ибн Мухаммад аш-Шайбани рекъл: писмеността е езикът на ръката, радост за съвестта, посланик на умовете, настойник на мисълта, оръжие на познанието, приятелска беседа на братя при раздяла, тяхна размисъл от далечно разстояние, хранилище на тайната, място за записване на делата.

Абу Муслим ибн ал-Уалид казал: [писмеността е] измежду чудесата на Всевишния Аллах сред Неговото творение, благодатен дар за хората от Неговата добродетел, Той ги научава на писание, което дарява идущите родове с мъдростите на отминалите. Писаното произнася пред очите съкровеностите на сърцата, чрез различни езици и значения, познавани чрез ума, чрез букви, съставени от *алиф*, *бā'*, *джīm* и *дāл*, по форма отличаващи се, откъм посока разнообразни, от мисълта оплождани, а потомството им – съчинени книги; мълчат поединично и говорят свързани, без да издават чуваем звук, без подправени езици, без видими движения.²³ И на всеки калем онзи, който го подрязва, отнема сърцевината, за да се задържа мастилото по него, подостря двете му страни, за да връща назад онова, което се разлива по него, разцепва върха му, та да се запази омастиляването върху него; прави четвъртити устните му, та да се съберат крайчетата на изобразяваното от него. И там калемът силно отпива глътките си, сетне изпуска вещество към предната си част, а после от цепнатината го нанася по мярата на онова, що са задържали устните му, за да изпишат частите от точки, изисквани от шрифтовете. И погледите са въздигнати към тях, а ако езиците ги изрекат, ушите ги схващат. Тогаз първото измежду наименованията им е словото, което умът дарява и езикът възпява, което зъбите учленяват и устните изричат, което отеква във въздуха и слухът го попива от всички посоки. И словото именува нещата, та да определят тяхната

²² Споменатият тук „Сюлейман“ (ар. *Сулаймāн*) е кораничният еквивалент на библейския цар Соломон.

²³ Тук букв. *харакāt*, означаващо и „огласовки“.

противоположност, за да отличи сходното им и да изяви познатото в тях от неясното. Затова писмеността²⁴ превъзхожда [всички останали] занаяти.

Като цяло, никой, който иска да каже нещо, върху което мисълта е пробягала или към което се е обърнал разумът, което е осенено от разбирането, към което се е насочило въображението²⁵ или пък сетивата са го познали – [не го прави], без да го повери на писмеността и словото, те да го посочат или изразят. И тъй както буквите съдържат в себе си способността за указване²⁶, а словата – изразяването, устните произнасят всеки език, а речта²⁷ действа във всяка посока, ни един народ или вяра не биха могли без тях. И това се изразява чрез езика на арабите, който победоносно тържествува над всички [други] езици и подрежда всички значения в кратките им определения²⁸.

И тъй като няма достойнство на писмеността, което Всевишният Аллах да не е низпослал на Адам или на Худ, мир да бъде върху тях, както се спомена преди, Той е низпослал изписани свитъци на пророците и написани скрижалите на Муса, мир да бъде нему, затова писмеността притежава всички нужни качества.

В нея също се опазват истинните правди, възпира се неподчинението на непокорните чрез свидетелствата, които се записват срещу тях и влизат в съдебните регистри²⁹; тя задоволява нуждите на хората да си пишат един друг от далечни разстояния, където приносителят не може да предаде точно посланието, нито пък присъстващият може да го разбере по устен път в разговор, та дори и да има голяма способност за запомняне и красноречие. И затуй е казано: писмеността е по-добра от словесния изказ, тъй като словесният изказ дава разбиране само на онзи, който присъства, докато писмеността дава разбиране, както на присъстващия, така и на отсъстващия. И, кълна се в Аллах, това вече е казано в един стих, който описва калема:

*Ням, пък произнася понятните знамения³⁰; тялото му – мълчаливо, кухо.
В Мека скришом той изрича, а в Дамаск³¹ словата му се знаят.*

²⁴ *Kitāb*.

²⁵ *Ūḥm*.

²⁶ *Dalālā*.

²⁷ *Manṭiq*.

²⁸ Букв. „атрибути“, „характеристики“ (*ṣifāt*).

²⁹ Т. нар. сиджали, „книги за записи“.

³⁰ Коран, 3:7: „Той е, Който низпосла на теб Книгата. В нея има понятни знамения, те са основата на Книгата, и други неясни. А онези, в чиито сърца има изкривяване,

ЧАСТ ВТОРА

РАЗЯСНЕНИЕ ОТНОСНО ИСТИННАТА СЪЩНОСТ НА ПИСМЕНОСТТА

Когато изброява науките в своята книга „Напътствие за стремящия се“ (*Irshād al-qāṣid*), шейх Шамс ад-Дин ибн ал-Акфани казва:

Това е наука, от която се научават самостоятелните форми на буквите и различните им позиции в [думата]³², как те се свързват в писменост или как се изписват върху редовете, тоест начинът да се изписват и да не се изписват; как да се различават буквите, които се изписват по подобен начин и как да се изписват тези, които нямат подобни³³. С помощта на тази наука най-характерното на човешкия род, което го отличава от всички животни, преминава от скрита възможност към реално осъществяване. Благодарение на писмеността човек е сложил ред в собствеността си, нагласил е делата си, науките са се съхранили в определен ред, а съществуването им е продължило според видовете им, преданията се пренесли от едно време към друго, а тайните – от място на място.

И чрез тези достойнства човешкият инстинкт е съхранил своята склонност да се стреми да усвоява знанието, без да има нужда да запомня [нещо] след [неговото] изчезване. И поради тази причина не може без книга, в която да се пише.

А после шейхът е рекъл: Всички науки стават познати чрез указването към тях: чрез жест, словесен изказ или писменост. Жестът зависи от [възможността] за гледане, словесният изказ от наличието на някого, на когото се говори и той слуша, а пък писмеността не зависи от нищо, та затова е по-обхватна откъм полза и чест.

Вече говорихме за езика в „Първото нещо, от което се нуждае писарят“ (*An-naŷ' al-aŷŷal mim mā ūḥtādj ilayhi l-kātib*), че писарят трябва да научи езика на онзи, към когото трябва да се обърне устно или

следват неясното в нея, стремейки се към смут и стремейки се към тълкуването му. Ала никой освен Аллах не знае тълкуването му. И утвърдените в знанието казват: „Повярвахме в нея. Всичко е от нашия Господ. Но само разумните се поучават“.

³¹ Или „Сирия“ (*ash-Shām*).

³² Тук. *aŷḍā'*, ед.ч. *ŷaḍ'*: букв. „направа“, „начин на изработка“, но също и „позиция“, което преpraща към различните форми на една и съща буква в зависимост от мястото ѝ в думата, където тя се намира: начална, средна, крайна или самостоятелна позиция.

³³ Букв. „замяната на онова, което може да се замени (*mā ūḥḍal*) в азбуката и онова, с което може да се замени“.

писмено³⁴, ако той е различен от арабския; също така трябва да научи и писменостите, от които има нужда и които са различни от арабската. Та Мухаммад ибн Умар ал-Мада'ини е казал в книгата си „Калемът и мас-тилницата“ (*Ал-қалам ўа-д-даўїт*), че той трябва да научи индийската и други чужди писмености. И в подкрепа на това, което се каза и преди за езика, е, че Пророкът, Аллах да го благослови и с мир да го дари, „повелил на Зайд ибн Сабит, Аллах да бъде доволен от него, да научи писанието (*китāб*) на юдеите, написано на сириакски или на еврейски, и той го научил“, после четял на Пророка, Аллах да го благослови и с мир да го дари, техните книги и им е отговарял от негово име.

ЧАСТ ТРЕТА

ЗА НАПРАВАТА НА ПИСМЕНОСТТА, В КОЯТО ИМА ДВЕ ГЛАВИ

ГЛАВА ПЪРВА

РАЗЯСНЕНИЕ НА ЦЕЛТА НА СЪЗДАВАНЕТО [НА ПИСМЕНОСТТА] И СРАВНЕНИЕ МЕЖДУ НЕЯ И СЛОВЕСНИЯ ИЗКАЗ

Ако искаме да разясним защо е създадена писмеността, знай, че словесният изказ е бил направен, за да се осъществи значението, образувано в съзнанието и усещано от онзи, който го слуша – тъй като онова, което е в съзнанието, не може да бъде узнато. Писмеността, пък, е била създадена, за да предаде изказа и той да бъде разбран от онзи, който я гледа. Тъй като, ако искаш да осведомиш някого относно значенията в съзнанието ти, говориш с думите, създадени, за да изразят тези значения. А ако желаеш безуствено да предадеш на някого словата на това съобщение, изработваш надписи³⁵, направени, за да съответстват на тези слова – тогава човекът гледа надписите и от тях разбира словата – а от словата и съответните значения. И като цяло не съществува разумна връзка между значенията и думите, както и между думите и начина, по който те се изписват. Оттук идват разликите в езиците и писменостите, като например арабската, гръцката и други.

А що се отнася до сравнението между писмеността и словесния изказ, основният принцип в това е, че писмеността и словесният изказ си поделят добродетелта на пояснението и участват заедно в него: по смисъ-

ла на това, че писмеността указва към словесния изказ, а словесният изказ сочи към мислените [в ума неща]³⁶; и тъй като писмеността и изказът участват в тази добродетел, в много от случаите съществува и съотнасяне между тях. И двете изразяват значения, само че словесният израз [изказва] подвижно значение, докато писмеността – неподвижно. При все че е неподвижна, писмеността извършва действието на подвижното като съобщава цялото съдържимо на умовете³⁷, докато в същото време е застинала на едно място в пространството. Тъй както словесният изказ притежава благост, изящество и благозвучие, така и писмеността има елегантност, приятност на формите и външния вид. И както словесният изказ може да бъде красноречив и литературен – употребяван от блестящите оратори и видните поети, че и долен и скверен – използван от простолюдието в писане и говорене, така и писмеността може да бъде точно изпълнена и изписана – с която се оформят документите на султана и важните дела – и проста, небрежно изпълнена³⁸. С нея пишат хората и го използват за неща между тях си. И тъй както в словесния изказ има мелодия на огласоването, която го допълва [?]³⁹, така и в писмеността има мелодика на буквите.

³⁶ *Аўхām*.

³⁷ *Афхām*, ед. ч. *фахм*.

³⁸ *Ал-мутлақ ал-мурсал*. В случая *мурсал* е неясно понятие, което в терминологичния контекст на буквените форми, описвани по-долу в текста от ал-Калкашанди, означава „удължен“. Тук обаче явно се има предвид негативно качество, в противовес на по-горното „точно изпълнен“ (*мухаққақ*). В превода си на текста на Абу Хаян ат-Таухиди (поч. ок. 1009–1010) за калиграфията Франц Розентал отделя внимание на проблематичното значение на *мурсал*, като го превежда с “flowing”, “prolonged”, а отглаголното съществително от същия корен *ирсāl* е обяснено като бързо, решително писане с размах [Вж. Rosenthal, Franz. “Abū Ḥaiyān al-Tawḥīdī on Penmanship“, *Ars Islamica*, vol. 13 (1948), p. 6]. В ръкопис, приписван на авторството на Ибн Мукла (поч. 940) като част от неговия „Трактат за калиграфията и калема“ (*Рисāла фїл-хатм ўа-л-қалам*), *ирсāl* се пояснява като начин на писане, при който калиграфът „оставя ръката си във всеки един момент да се движи напред бързо, без да я възпира“ [вж. факсимиле от ръкописа от Кайро, датиран от Х в., в Marchand, Valère-Marie, *Les Ouvriers du Signe – Calligraphie en culture musulmane*, ACR Edition Internationale, Courbevoie, Paris, 2002, p. 59; относно запазените ръкописи в Тунис и Египет, приписвани на Ибн Мукла, вж. Gacek, Adam. “Al-Nuwayrī’s Classification of Arabic Scripts“, *Manuscripts of the Middle East*, Ter Lugt Press, Leiden, vol. 2, 1987, p. 129, както и Наджи, Хилял. *Ибн Мукла: хатмāt ўа-адїб ўа-инсāн ма’а тахқїқ рисāлатихи фїл-хатм ўа-л-қалам*, Дār аш-шу’ўн ас-сақāфиййа ал-’амма, Багдад, 1991.

³⁹ Букв. *хаджжана*, „придава дефект“, „влошава“.

³⁴ Букв. „да му заговори или да му пише“ (*мухātабатуху аў мукātабатуху*).

³⁵ *Нақиш*.

И както приятният, красив словесен изказ извисява низкото значение и го приближава до душите, а пък долният и достойният за порицание изкривяват възвишеното значение и го отдалечават от сърцата, тъй и шрифътът. Ако е красив, подтиква човека към прочитането на онова, което е вложено в него, даже и да е от малка полза; а пък ако е лош и грозен, го отвръща от размишлението върху неговото съдържание, па било и то от огромна полза.

И след като словесният изказ и писмеността споделят едни и същи общи полезни страни, има прилика и между техните инструменти. Тъй като инструментът на словесния изказ е езикът, а този на писмеността – калемът. Всеки един от тях извършва делото на другия в изявяването на значенията; само че на словесния изказ, бивайки естествено средство за указване, му е даден и естествен инструмент. А на писмеността, като на изкуствено средство за указване, ѝ е даден и изкуствен инструмент. И тъй като двата инструмента си поделят способността за указване, единият от тях замества другия. Затова са нарекли калема още и език и са казали: „Калемите са езиците на умовете“. Нарекли са ги още и с едно и също име, и са казали: „Калемът е единият от двата езика“.

ГЛАВА ВТОРА

ОТНОСНО ПРОИЗХОДА [НА ПИСМЕНОСТТА], В КОЯТО ИМА ДВЕ ТОЧКИ

ТОЧКА ПЪРВА

ОТНОСНО СЪЗДАВАНЕТО НА БУКВИТЕ КАТО ЦЯЛО

Казва се, че първият, който е измислил всички писмености и книги е Адам, мир да бъде нему: написал ги върху глина, която изпекъл. Това се случило триста години преди смъртта му. А когато Потопът покрил земята, поразил книгите на всички люде. Същото се казва и за Енох, който е Идрис, мир да бъде нему. Разказва се, че писмеността била първо низпослана на Адам, мир да бъде нему, в двадесет и един свитъка. Тази история твърди, че писменостите са с божествен произход, предадени от Всевишния Аллах чрез откровение; докато първите две истории допускат писмеността да е създадена по Божие указание⁴⁰ или да бъде създадена като договореност⁴¹, от Адам и Енох, мир да бъде върху тях. Тъй като се допуска

⁴⁰ *Тауқийфийа*. Низпослани като божие указание.

⁴¹ *Истмиләхийя*, „условни“, „конвенционални“, по смисъла на „създадени“, в противовес на получени по пътя на божественото вдъхновение.

от някои, че може би са с божествен произход, предадени от Всевишния Аллах чрез откровение, а пък според други – че са плод на договореност, създадени от човечеството – или от един човек или от много, възниква противоречие за това, подобно на противоречието по отношение на езика – божествено откровен ли е или е резултат на договореност между хората, според онова, което се утвърждава от науката за основните принципи⁴². Аллах, пречист и всевишен е Той, е всезнаещ⁴³.

ТОЧКА ВТОРА

ЗА СЪЗДАВАНЕТО НА АРАБСКИТЕ БУКВИ

Шейх Абу л-Аббас ал-Буни, Аллах да се смили над него, е казал в книгата си „Чудесните напътствия в тайните на познатите букви“ (*Latā'if al-ushārāt fī asrār al-ḥurūf al-ma'lūmāt*) следното: Преданието съобщава, че Абу Зар ал-Гифари, Аллах да бъде доволен от него, е казал: „Попитах Пратеника на Аллах, Аллах да го благослови и с мир да го дари, та му рекох: – О, Пратенико на Аллах, всеки изпратен пророк с какво е бил изпратен? Той ми отвърна: – С низпослано Писание. Казах: – О, Пратенико на Аллах, а кое Писание е било низпослано на Адам? Той отвърна: *Алиф – бā' – тā' – са' – джīm*⁴⁴ и така нататък. Тогава рекох: О, Пратенико на Аллах, и колко букви? Той каза: двадесет и девет. А аз казах – о, Пратенико на Аллах, преброих двадесет и осем! Тогава Пратеникът на Аллах, Аллах да го благослови и с мир да го дари, се разгневи така, че очите му почервенияха, та рече: О, Абу Зар! Кълна се в Онзи, който ме е изпратил с истината пророк! Всевишният Аллах е низпослал на Адам само и единствено двадесет и девет букви. Казах – О, Пратенико на Аллах, измежду тях има и *лām-алиф*. А той, мир да бъде нему, отговори: *лām-алиф* е една [отделна] буква, низпослана на Адам в един свитък – а с него имаше и седемдесет хиляди ангели. И който оспорва *лām-алиф*, се съмнява невернически в онова, що е било низпослано на Адам! А който не брой и *лām-алиф*, е непричастен към мен, както и аз към него⁴⁵! Та който не вярва, че буквите са двадесет и девет, мястото му е в Огъня и никога няма да излезе от него!“

⁴² *Илм ал-усул*, най-вероятно става въпрос за основите на ислямското право.

⁴³ Израз, утвърждаващ всезнанието на Аллах като най-правдив авторитет и източник на знание по даден съмнителен въпрос.

⁴⁴ Началото на арабската азбука в нейната общоприета подредба.

⁴⁵ Тук езикът напомня и следва буквално Коран, 9:3: „[...] Аллах е непричастен към съдружаващите, а също – Неговият Пратеник.“

Тази история е показателна относно това, че в нея се имат предвид единствено буквите на арабския език, тъй като [Пратеникът на Аллах] Аллах да го благослови и с мир да го дари, отговорил на Абу Зар, Аллах да бъде доволен от него, с буквите *алиф – бā’ – тā’ – сā’*, и утвърдил *лām-алиф* – а това се отнася единствено за буквите на арабския. И смисълът на това е, че буквите на арабския език са били низпослани на Адам, мир да бъде нему! – което съвпада с началото на главата преди него. От друга страна пък, в книгата „Обръщане на вниманието към точките на кораничните ръкописи и техните огласовки“ (*Ат-танбїх ‘алā нуқат ал-масāхиф ўа-шаклїхā*) на шейх Абу Амр ад-Дани, Аллах да се смили над него, [се казва], че те са били низпослани на Худ⁴⁶, мир да бъде нему. Между двете предания няма противоречие, защото те може да са били низпослани първо на Адам, а втори път – на Худ; тъй като е възможно знаменieto да бъде изпървом низпослано на един пророк, а после на друг, както се казва в словото на Всевишния: „*Ха. Мим. Айн. Син. Каф*. Така Аллах, Всемогъщия, Премъдрия разкрива на теб и на онези преди теб [о, Мухаммад]⁴⁷“, че Аллах не е изпращал пророк, без да му низпослае „*Ха. Мим. Айн. Син. Каф*.“. А „В името на Аллах, Всемилостивия, Милосърдния!“⁴⁸ бе низпослано на Сулейман [Соломон], мир да бъде нему, та после бе низпослано и на Пророка, Аллах да го благослови и с мир да го дари; както и е възможно едно и също знамение да бъде низпослано на Пророка, Аллах да го благослови и с мир да го дари, два пъти, както е в [сура] „Откриване“⁴⁹, която според един от разказите, е била низпослана веднъж в Мека и веднъж в Медина.

Като цяло, твърдението му е, че арабските букви са божествено откровени, което съвпада с едно от мненията в частта за произхода на буквите. А пък от Ибн Аббас, Аллах да бъде доволен от него⁵⁰, се предава, че първите, които изобретили арабските букви, са трима мъже от Баулян – а Баулян е племе от Таи – които обитавали град ал-Анбар. Те били Мурамир⁵¹ ибн Мурра, Аслам ибн Сидра и Амир ибн Джадара. Събрали се, та

⁴⁶ Мюсюлмански пророк, чието име носи сура 11 от Корана.

⁴⁷ Коран, 42: 1–3.

⁴⁸ Коран, 27:30.

⁴⁹ Коран, 1.

⁵⁰ В арабския оригинал – „Аллах да бъде доволен от тях двамата“.

⁵¹ Арабското издание пояснява, че в оригиналният ръкопис името присъства като „Мирар“, за разлика от всички останали езикови източници, както и в стиховете поезия в текста.

измислили букви в самостоятелна форма и свързани, после ги съпоставили с азбуката на сириакския. Мурамир изобретил формите, Аслам разделил и свързвал, а пък Амир поставил останалите им знаци⁵². После това познание се пренесло в Мека и там го научили, разпространило се много сред хората и те започнали да го употребяват.

А ал-Джаухари предава от Шарки ибн ал-Катами, че първите, изобретили писмеността, били мъже от Таи, измежду които Мурамир ибн Мурра и го възпял:

*Научих се на Абу Джад и рода Мурамиров⁵³ –
дрехата си в черно омастих без писар да стана.*

Ал-Джаухари е рекъл, че той споменава рода на ал-Мурамир само, защото той бил наименуван всеки от синовете му с думите, означаващи буквите от азбуката. Той имал осем сина.

Други пък споменават нещо подобно и казват: първите, които изобретили писмеността и съставили буквите, бил шестима от Тасм. Живеели при Аднан ибн Удад, а имената им били Абджад, Хаууз, Хутти, Каламан, Са‘фас и Карашат⁵⁴. Те направили писмеността и шрифта според имената им, а когато открили в словесните изрази букви, които липсват в имената им, ги добавили и ги нарекли „идващи изподир“⁵⁵ – и те са *сā’* с три точки⁵⁶, *хā’*, *зāл*, *зā’*, *зайн* и *дād* според добавените точки върху буквите от азбуката. А после чрез тях азбуката се разпространила до ал-Анбар, та стигнала до обитателите на ал-Хира, разпространила се сред арабите, но не напълно, преди да дойде пророческата мисия.

И се разказва, че Нафис, Наср, Тайма и Дума – синовете на Исмаил – написали писание, което съставили върху един ред, целия от свързани

⁵² *И‘джām*, което обозначава както диакритичните точки, които са част от буквите, така и огласовките. Вж. Gacek, Adam. *The Arabic Manuscript Tradition. Glossary of Technical Terms and Bibliography*, Brill, Leiden–Köln–Boston, 2001, p. 97.

⁵³ Метафора за азбуката, вж. текста и подредбата на арабските букви по-долу.

⁵⁴ Тези имена възпроизвеждат един от начините за произнасяне на арабската азбука. За нейната подредба вж. Weil, G. [Colin, G.S.]. „Abjad“, *The Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill, Leiden, vol. 1, pp. 97-98 и Gacek, Adam. *The Arabic Manuscript Tradition. Glossary of Technical Terms and Bibliography*, Brill, Leiden–Köln–Boston, 2001, p. 3.

⁵⁵ *Paḥādūf*, пояснено във Weil, G. [Colin, G.S.]. Цит. съч., като „възкачени върху задницата“ (*mounted on the hind-quarters*).

⁵⁶ *Мусаласа*.

букви, без да се разделят. После то било разделено от Набт, Хамайса и Кайзар – те отделили буквите, направили примери и образци.

В едно предание се споменават думите на Хишам ибн Мухаммад, че баща му казал: група учени люде от Египет ме извести, че първият, писал на арабски, е един мъж от Бану ан-Надр ибн Кинана – и оттогава арабите почнали да пишат така.

С казаното тук се твърди, че буквите са резултат от договореност между хората.

В „Житието [на Пророка]“ на Ибн Хишам се казва, че първият, писал с арабски шрифт, е Химяр ибн Саба, който бил научен на него в съня си. И казва, че преди него пишели с [писмото] *муснад*, което било наречено така, защото го приписвали⁵⁷ на Худ, мир да бъде нему. А това противоречи на вече казаното от Абу Амр ад-Дани – че арабският е бил низпослан на Худ, мир да бъде нему.

Ас-Сухайли, Аллах да се смили над него, е казал в „Обяснението и известието“ (*Ат-та'риф ѱа-л-и'лām*): най-достоверно е онуй, що сме разказали, дошло до нас чрез Абу Умар ибн Абд ал-Барр, Аллах да се смили над него, който предава от Пророка, Аллах да го благослови и с мир да го дари: – Първият, писал на арабски, е Исмаил, мир да бъде нему“. Ибн Абд ал-Барр твърди, че това е по-достоверно от преданието, според което „първият, говорил на арабски, е Исмаил“. Това може да се тълкува и като откровение – Исмаил го е научил чрез божествено вдъхновение – и като условност – ще рече, че го е изобретил сам.

Сетне, за пръв път арабската писменост се появила в Мека благодарение на Харб ибн Умая. Ал-Мада'ини предава разказа на Хассан ибн Абд ал-Малик ал-Ансари, който от своя страна цитира разказа на Сулайман ибн Са'ид ал-Мурри. Той пък чул ал-Фарра да казва, че, според ал-Умари, Ибн Аббас бил запитан: Откъде сте научили азбуката, писането и знаците за огласоване? А той отвърнал: Бяхме научени от Харб ибн Умая. На въпроса той откъде го е научил, Ибн Аббас отвърнал: От един пришълец, който дойде при нас от Йемен. Тогава го запитали: А този пришълец отгде го е научил? А той отговорил: От откровението, дадено на Худ, мир да бъде нему⁵⁸.

Абу Амр ад-Дани споменава в книгата си „Обръщане на внимание на точките и огласовките“ (*Ат-танбйх 'алā н-нуқат ѱа-ш-шакл*) нещо по-

⁵⁷ *Йуснидунаху*, от същия корен като думата *муснад*.

⁵⁸ Арабският текст посочва вариация в оригинала, която гласи „от писаря на вдъхновението“.

добно. Разправя се, че за пръв път [арабската писменост] се появила в Йемен чрез Абу Суфян ибн Умая – чичото на Абу Суфян ибн Харб – а до него дошла от мъже измежду обитателите на ал-Хира. А пък жителите на ал-Хира казали – вземте я от жителите на ал-Анбар.

Абу Бакр ибн Абу Дауд предава от Али ибн Харб, който предава думите на Хишам ибн ас-Са'иб: Бишр ибн Абд ал-Малик научил писането от жителите на ал-Анбар, отишъл в Мека, където се оженил за ас-Сахба бинт Харб. Разказва се, че когато Абу Суфян ибн Харб научил от баща си писмеността, тогава и Умар ибн ал-Хаттаб, Аллах да бъде доволен от него, я научил от него, както и група от [племето] Курайш⁵⁹; а Му'ауия ибн Аби Суфян⁶⁰ я научил от чичо си Суфян.

Що се отнася до [племената] ал-Аус и ал-Хазрадж, за тях ал-Уакиди⁶¹ разказва, позовавайки се на думите на Са'д ибн Са'ид: арабската писменост беше малко разпространена сред ал-Аус и ал-Хазрадж. Един юдеин от евреите в Масика бил научен на нея, та я преподавал на младежите, а после дошъл ислямът и измежду тях имало няколко десетки, които умеели да пишат. Сред тях били Са'ид ибн Зурара, ал-Мунзир ибн Амр, Убай ибн Ка'б и Зайд ибн Сабит, който пишел всичко на арабски и еврейски, също Рафи ибн Малик, Усайд ибн Худайр, Ма'ан ибн Ади, Абу Абс ибн Касир, Аус ибн Хауали и Башир ибн Са'д.

Авторът на „Красивите начини да потърсиш обяснение за най-доброто“ (*Ал-абхāс ал-джамйла фй шарх ал-'ақйла*) казва: арабският шрифт, известен сега като куфийски⁶² – от него са произлезли шрифтовете, които понастоящем съществуват. Ибн ал-Хусайн споменава в книгата си относно шрифта *сулус*⁶³, че в куфийския шрифт има няколко начина на изписване⁶⁴, които се основават на два основни принципа – и те са „вдлъбнатозакръгленото“⁶⁵ и „плоското“⁶⁶.

⁵⁹ Племето, от което произхожда и пророкът Мухаммад.

⁶⁰ Първият халиф от династията на Умаядите (661–750).

⁶¹ Арабски историк, поч. 822, известен с историята си за военните походи (*ал-мағāзй*) на Мухаммад.

⁶² От град Куфа в Ирак.

⁶³ Букв. „една трета“.

⁶⁴ Букв. *ақлām*, ед. ч. *қалам*, т.е. „почерк“.

⁶⁵ *Тақўйр*. Тук е предпочетен сложносъставен термин на български език („вдлъбнатозакръглено“), за да се изразят два нюанса в значението на термина. Първичното значение на *тақўйр* е свързано с „вдлъбнатост“ по силата на общата употреба на корена *қāф-ўāў-рā'*, което се подкрепя и от текста на ал-Калкашанди, който

А „вдлъбнато-закръгленото“ е онова, което сега се изразява чрез „плавно“⁶⁷ – сиреч, онова, на което крайните части на буквите⁶⁸ и други сходни части по същия смисъл, са извити и се спускат надолу – като на пример *сулус*, *риқā* и други подобни.

„Плоското“ пък е това, което сега се обозначава с „изсъхнало“⁶⁹. Такъв е шрифт, който няма плавни извивки и спускащи се части, като *мухаққак*. Шрифтовете днес са според прилагането на тези два принципа. Сетне, авторът на „Помощ за администратора“ (*И‘āна ал-муниши*) споменава, че за пръв път арабската писменост се развила от куфийския шрифт до първоначалния вид на шрифтовете, които са в употреба сега, в края на Умаядския халифат⁷⁰ и началото на Абасидския.

А аз казвам – въпреки че много от авторите в наше време твърдят, че абасидският везир Ибн Мукла⁷¹, Аллах да се смили над него, е изобретил това⁷² – че те грешат. Откриваме писания с шрифта на прадедите още от преди двестата година [по хиджра], които нямат формата на куфийския шрифт, но се отличават от него в посока към тези утвърдени начини на изписване. И ако [някои от тях] приличат на куфийския, то това е защото са по-скоро близки нему, а не защото са се развили от него.

Абу Джа‘фар ан-Наххас в „Занаятът на писането“ (*Синā‘а ал-китāб*) е казал: говори се, че изкуствеността на шрифта достигнала краен предел при двама мъже от жителите на аш-Шам⁷³, които се наричали ад-Даххак и Исхак ибн Хаммад и писали [в шрифта] *джалил*. Като че ли е имал предвид [шрифта] *тумар* или някой близък до него.

споменава, че „крайните части на буквите“ (*‘арāқāt*), които са извити и се спускат надолу, се отличават с нея. В същото време, по-общото значение на термина е „извит“, „закръглен“ в противовес на „притежават геометрично правилни линии“. Вж. също. Gacek, Adam. *The Arabic Manuscript Tradition. Glossary of Technical Terms and Bibliography*, Brill, Leiden–Köln–Boston, 2001, p. 120.

⁶⁶ *Басат*.

⁶⁷ *Лаййин*.

⁶⁸ *‘Арāқāt*.

⁶⁹ *Йāбис*, което обозначава притежаващ преобладаващо геометрични прави линии, „ръбат“.

⁷⁰ Умаядският халифат престава да съществува през 750 г.

⁷¹ Ибн Мукла умира през 940 г.

⁷² Най-вероятно се визира принципът на разделение между „плоско“ и „вдлъбнато-закръглено“.

⁷³ Географски термин, обозначаващ региона от източното Средиземноморие, който обхваща Сирия, Ливан, Палестина и Йордания.

Авторът на „Помощ за администратора“ казва: ад-Даххак живя по времето на халифата на ас-Сафхах⁷⁴, първия халиф от Абасидите, а Исхак ибн Хаммад – през халифата на ал-Мансур⁷⁵ и ал-Махди⁷⁶.

Ан-Наххас казва: после Ибрахим (тоест, аш-Шаджари), усвоил от Исхак ибн Хаммад *джалил* и изобретил от него по-олекотен шрифт, който нарекъл *сулусайн*⁷⁷. С него станал най-добрият калиграф⁷⁸ на времето си; а после от шрифта *сулусайн* изобретил друг, който нарекъл *сулус*.

А авторът на „Красивите изучавания“ (*Ал-абхас ал-джамйла*) казва: Юсуф, братът на Ибрахим аш-Шаджари, усвоил шрифта *джалил* също от Исхак, и изобретил от него шрифт по-фин, с който писал красиво, та му се възхитил Зу ар-Риясатайн ал-Фадл ибн Сахл – везирът на [халифа] ал-Мā‘мун⁷⁹ – и повелил с него да се оформят султанските документи, да не се изписват с друг. И го нарекъл *рийāсй*. А някои по-късно казват: мислим, че става въпрос за шрифта *тауқй ‘ām* [за подписване на укази].

Според ан-Наххас, после ал-Ахуал усвоил от Ибрахим аш-Шаджари *сулусайн* и *сулус*, и изобретил от тях шрифт, който нарекъл *нисф*⁸⁰, и шрифт, по-лек от *сулус*, наречен *хафйф ал-сулус*⁸¹, и шрифт, в който буквите са навързани една с друга, без да има някоя, отделена от другите – и го нарекъл *мусалсал*⁸², и шрифт, наречен *зубār ал-хилиа*, шрифта *ал-му‘āмарāt*⁸³, и шрифт, наречен от него „шрифт за предания“⁸⁴, както и нагънат шрифт, назван *хаўй ‘иджй*. [Ан-Наххас е] казал и че шрифтът му [на ал-Ахуал] се отличавал с жизнерадостност и красота, но без дисциплина и умение; че той подрязвал странно калема и упорито напредвал [?] ⁸⁵ в писането на *джалил*. Казал е и че Мухаммад ибн ал-Ма‘дан – тоест известният като Абу Зарджан – бил напреднал в шрифта *нисф*, а калемът

⁷⁴ Прозвище на първия халиф от династията на Абасидите, поч. 754.

⁷⁵ Абасидски халиф, поч. 775.

⁷⁶ Абасидски халиф, поч. 785.

⁷⁷ Букв. „две трети“.

⁷⁸ Или „този, който най-много писал“ (ар. *ахатт*).

⁷⁹ Абасидски халиф, поч. 833.

⁸⁰ Букв. „половина“.

⁸¹ Букв. „олекотен *сулус*“.

⁸² Букв. „верижно свързан“.

⁸³ Букв. „шрифт за укази“.

⁸⁴ *Қисас*.

⁸⁵ *Кāна уаджх ан-на ‘джа муқаддиман фй л-джалил*.

му бил с равни зъбчета⁸⁶. Той изписвал *ṭā'*, *zā'*, *ṣād* и *ḍād* с половината от ширината [на калема?], завивал по подобен начин *īā'*, и свързвал всяка буква *īā'* от ляво надясно с половината ширина, без да вижда в това нищо смущаващо. А Ахмад ибн Мухаммад ибн Хафс, известен още като Закиф, бил най-великият измежду калиграфите в писането на *сулус*. Ибн аз-Зайят, който живеел по времето на Ибн Тулун, везира на ал-Му'тасим, така се възхитил от почерка му, че искал само той да му бъде писар. В Египет калиграфията била най-изкусна и най-дисциплинирана при Табтаб Писаря.

Ан-Наххас твърдял, че жителите на Града на мира⁸⁷ завиждали на египтяните заради Табтаб и Ибн Абд, който бил писарят на администрацията⁸⁸ на Ибн Тулун. А в Египет казвали: „Даже повелителят на правоверните⁸⁹ в Града на мира нямал писар и калиграф като тях двамата.“

След това изящството в калиграфията и изкусното ѝ изписване стигнали краен предел в началото на третото столетие⁹⁰ при везира Абу Али Мухаммад ибн Мукла и неговия брат Абу Абд Аллах.

Авторът на „Помощ за администратора“ казва, че те двамата изобрели начин [на писане], а много хора в тяхната епоха писали, но не успели да ги достигнат. Абу Абд Аллах се отличил в [стила] *насх*, а везирът Абу Али в *дардж*, в който постигнал съвършенство. Той бил първият, който оразмерил геометрично⁹¹ буквите и постигнал майсторство в изписването им. От него калиграфията се разпространила надлъж и нашир по земята. Затова даже в стиховете се казва:

*Сълзата в бяга си превари и конете, та напои със стомна онзи,
що бе обикнат зарад нея.*

*Изписа сърчно редове връз страницата на лицето – и как да не го
стори, като е Ибн Мукла⁹²?*

⁸⁶ Най-вероятно с равен, а не скосен връх. Върхът на традиционния тръстиков калем, употребяван в арабската калиграфия, е скосен, като десният му ъгъл, погледнат отгоре, е по-остър от левия. Затова и определени части от буквите се дорисуват или с десния или с левия ъгъл, в зависимост от движението на ръката и съответната буква – вж. по този повод описанието на буквите в края на настоящия откъс.

⁸⁷ *Мадйна ас-салām*, едно от имената на Багдад.

⁸⁸ *Диу'ан ал-иншā'*.

⁸⁹ Тигла, давана на халифа.

⁹⁰ По хиджра.

⁹¹ Хандаса.

⁹² Игра на думи със значението на думите от името на Ибн Мукла – от ибн („син“) и *мукла* („очна ябълка“), т.е. „нещо, родено от око“.

Друг пък е казал:

*Сълзите ми връз страните на лицето навързаха редове – и няма
чудно в това, защото са като Ибн Мукла⁹³*

После от Ибн Мукла се учили Мухаммад ибн ас-Симсани, Мухаммад ибн Асад, а от тях се учил майсторът Абу ал-Хасан Али ибн Хилал, познат и като Ибн ал-Баууаб⁹⁴. Той бил този, който довел до съвършенство правилата на калиграфията и доизкусурил⁹⁵ шрифтовете, изобретени от Ибн Мукла. Когато умрял, го оплакали:

*Без време писарите загубата ти усетиха, а дните нижеха се
с истината за това,*

От скръб по теб лицата се почерниха, и се разцетиха калемите.

От онези, които се учили от него, били и Мухаммад ибн Абд ал-Малик. От Мухаммад ибн Абд ал-Малик пък се учила и майсторката писарка, разказвачка на хадиси, Зайнаб, известна с прозвището Шухда, дъщерята на ал-Абра, а от нея се учили Амин ад-Дин Якут. От него учил ал-Уали ал-Аджамии, от него – ал-Афиф, от ал-Афиф – синът му шейх Имад ад-Дин, за когото се казва, че бил като Ибн ал-Баууаб на времето си. А от шейх Имад ад-Дин ибн ал-Афиф се учил шейх Шамс ад-Дин ибн Аби Рукайба, *мухтасиб*⁹⁶ на ал-Фустат⁹⁷ – който живя и по наше време. От него учил и нашият шейх – Шамс ад-Дин Мухаммад ибн Али аз-Зифтауи, големият писар в ал-Фустат. Той написал кратък справочник⁹⁸ за шрифта *сулус*, наред с правила относно занаята на писането, които добавил към

⁹³ Анемари Шимел превежда стиха на английски като „My tear makes beautiful lines on the page of the cheek, and how should it not do so, since it is Ibn Muqla [=the son of the eyeball]“, вж. Schimmel, Annemarie. Цит. съч., р. 128.

⁹⁴ Поч. ок. 1022. Вж. повече относно него, метода му на писане и запазените от него калиграфски образци в Rice, David S. *The Unique Ibn al-Bawwab Manuscript*, Dublin, Emery Walker, 1955.

⁹⁵ Букв. *ухтара 'а* („изобретил“), което е невъзможно, тъй като в същото изречение се казва, че те вече са били „установени“ (*ассаса*) от Ибн Мукла.

⁹⁶ *Мухтасиб*: длъжност на публичен разпоредител по пазарите и търговските дела.

⁹⁷ Първата столица на мюсюлмански Египет след завоюването му от арабите през 641 г., укрепено селище, понастоящем в територията на Кайро.

⁹⁸ *Мухтасар*.

него и станал добър в неговото изпълнение. При него завършил обучението си и нашият господар шейх Зайн ад-Дин Ша‘бан ибн Мухаммад ибн Дауд ал-Асари, *мухтасиб* на Египет. Той съставил поема от хиляда стиха, която посветил на калиграфския занаят и нарекъл „С божествена грижа относно метода на аш-Ша‘бан“ (*Би-л-‘инййа р-раббаниййа фй т-тарйика и-ша‘баниййа*). Подобна нея нямало преди. После отпътувал към Мека, сетне към Йемен и Индия, след това се завърнал в Мека, установил се там и се прочул с таланта си.

А според мен той учел, че, както вече споменахме, имената на шрифтовете *сулусайн*, *нисф*, *сулус*, *хафйф ас-сулус*, *мусалсал* и *зубар* са древни, ако и в умовете на много хора да е останало, че те били измислени от Ибн Мукла или от Ибн ал-Баууаб и следователно са се появили след тях.

ЧАСТ ЧЕТВЪРТА

ОТНОСНО БРОЯ НА БУКВИТЕ, ПОСОКАТА НА ТЯХНОТО
ОТПОЧВАНЕ И ПОДРЕДБАТА ИМ, В КОЯТО ИМА
ЧЕТИРИ [ПЕТ] ГЛАВИ

ГЛАВА ПЪРВА

ЗА БУКВИТЕ КАТО ЦЯЛО ВЪВ ВСИЧКИ ЕЗИЦИ

Знай, че буквите се различават в отделните езици според многото начини на артикулация [на звуковете], затова и буквите на сириакския, езика на римляните⁹⁹, персите, славяните и тюрките, са от двадесет и четири до двадесет и шест, а буквите на еврейския, гръцкия, древните копти, индийците и други са от тридесет и две до тридесет и шест. В другите езици има букви, които отсъстват от арабския, както и в арабския има букви, които ги няма в другите езици; има и букви, които много се използват в него, за разлика от други езици. Така *хā’* без точка и *зā’* с точка са характерни само за арабите в техните наречия¹⁰⁰. Само те ги използвали, за разлика от хората, владеещи други езици. А *‘айн* без точка рядко се среща в речта на някои народи и се е загубила в словата на повечето от тях. По подобен начин *сād*, *дād* и *зāl* с точка ги няма в персийския, *са’* с три точки отсъства от латинския¹⁰¹ и персийския, а *фā’* я няма в тюркския.

⁹⁹ Тук най-вероятно се има предвид „латински“, тъй като по-долу авторът използва термина *рūмиййа*, а впоследствие споменава гръцкия (*йūнаниййа*) като отделен език.

¹⁰⁰ Букв. „езици“ (*лузāт*).

¹⁰¹ Вж. по-горе, букв. „ромейския“ (*рūмиййа*).

Шейх Асир ад-Дин Абу Хаян, Аллах да се смили над него, е казал: затова на *фақйиха* те казват – *нақйих*, с този вид наситена *бā’*, приличаща на *фā’*.

ГЛАВА ВТОРА

ЗА БУКВИТЕ НА АРАБСКИЯ ЕЗИК

Знай, че тъй както сме били сторени, слава на Аллах, общност по средата¹⁰², най-добрата общност, създадена за хората, така и най-добрите дела са тези, които са по средата. Буквите на езиците са били между двадесет и четири и тридесет и шест, както казахме, затова и буквите на арабската реч, с които е бил записан Свещения Коран, са двадесет и осем по словесен изказ. Те са на средата измежду [броя на] буквите във всички езици. Това са *алиф*, *бā’*, *сā’* и така нататък. Те се наричат „буквите на азбуката“¹⁰³. Сibaуейхи и ал-Халил¹⁰⁴ ги наричат „буквите на арабския“ или „буквите на арабския език“, от които се съставя арабската реч. Наричат се също „обозначени със знаци букви“¹⁰⁵ защото са разделени и могат да бъдат разбрани, само ако се добавят една към друга, защото измежду тях има такива, които се обозначават с вече известните точки, или пък всички те се „обозначават“ в смисъла на „огласоване“, тъй като „точките“ е възможно да бъдат по смисъла на „огласовки“. Някои езиковеди са казали: точките се потъмняват с черно, като буквата *тā’*, над която има две точки, оттам се и казва „обозначих [с точки] буквите“¹⁰⁶, това се има предвид, когато казваме „обозначена буква“. А някои превръщат „обозначеното с точки“ в отглаголно съществително – „обозначаване с точки“, идващо от

¹⁰² Позоваване на Коран, 2:143: „И така ви сторихме общност по средата – за да сте свидетели за хората и Пратеника да е свидетел за вас. И сторихме твоята досегашна посока за молитва само за да разграничим последвалите Пратеника от онези, които се обръщат на пети. [Смяната] наистина е трудност, но не и за онези, които Аллах е напътил. А Аллах не би погубил вярата ви. Аллах към хората е състрадателен, милосърден.“

¹⁰³ Ар. *хурӯф ал-хиджā’*, *хурӯф ал-тахаджжй*.

¹⁰⁴ Абу Бишр Амр ибн Усман ибн Канбар (поч. 796), познат като Сibaуейхи: езиковед от персийски произход, автор на първата граматика на арабския език. Ал-Халил Ахмад ал-Фарахиди (поч. 786), накратко ал-Халил или ал-Фарахиди: един от най-ранните филолози на арабския език, известен като изобретател на системата за огласоването му.

¹⁰⁵ *Хурӯф ал-му‘джам*.

¹⁰⁶ *А‘джамту л-хурӯф*.

„обозначих нещо с точки“ в смисъла на „изясних го“, като че ли точките изясняват словото. Тоест с „обозначих го“ имаме предвид „премахнах неяснотата му“, било чрез точка или чрез огласовка.

Шейх Абд ал-Халик ибн Абу ал-Касим ал-Мисри е казал, че ако внимателно се разгледат всички езици, няма да се открият повече от двадесет и осемте букви на арабския език (има предвид без *лām-алиф*). Като казва това, той не смята *лām-алиф* за една самостоятелна буква, а за съставена от две букви.

Учените в областта на буквите са казали: двадесет и осем букви са били създадени, по броя на двадесет и осемте домове на луната. И са казали: както част от съзвездията в домовете на луната се появяват над земята – четиринадесет на брой, а четиринадесет от тях се скриват, така и четиринадесет от тях се появяват заедно с *лām* от определителния член, четиринадесет на брой, като броя на видимите домове: и те са *алиф*, *бā'*, *хā'* без точка, *хā'* с точка, *'айн* без точка, *зайн* с точка, *фā'*, *кāф*, *қāф*, *лām*, *мīm*, *хā'*, *уāу* и *йā'* с две точки под нея. Като кажеш „*ал-алиф*“, „*ал-бā'*“ и „*ал-хā'*“, *лām* се появява¹⁰⁷ в словото ти – и така е с останалите. А четиринадесет букви се асимилират – също по броя на скритите домове на луната: те са *тā'* с две точки отгоре, *сā'* с три точки, *дāl* без точки, *зāl* с точка, *рā'*, *зāй*, *сīн* без точки, *шīн* с точки, *сād* без точки, *дād* с точка, *тā'* без точка, *зā'* с точка, *нūн*¹⁰⁸. Като казваш „*ат-тā'*“, „*ас-сā'*“ и „*ад-дāl*“, [*лām*] изчезва от словото ти – така е и за останалите.

Вече се спомена отпреди в преданието от Абу Зар, Аллах да бъде доволен от него, че на Адам са били низпослани двадесет и девет букви, измежду които той броял и *лām-алиф*, които са се намирали измежду формите. Може да се вярва само на него, ако преданието е вярно.

Сетне, арабските букви имат разновидности – които се смятат за красиви или грозни – и се откриват единствено в словесния изказ, чрез които стават четиридесет и седем. Това го няма в никой език на никой от народите. Тук се отказахме да ги споменем, тъй като те не са свързани с писмеността, която е нашата цел. Аллах е този, към Когото се обръщаме за помощ.

¹⁰⁷ Т.е. се чува.

¹⁰⁸ Тук в изданието на ал-Калкашанди във втората група букви присъстват в действителност тринадесет на брой букви, въпреки че се говори за четиринадесет. От друга страна, от изброените по-горе букви, които не се асимилират, се пропуска *джīm*, така че реалната пропорция на букви, които се „появяват“ срещу такива, които се „асимилират“ в *лām* от определителния член, е петнадесет срещу тринадесет, а не споменатите в текста четиринадесет срещу четиринадесет.

ГЛАВА ТРЕТА

РАЗЯСНЕНИЕ ОТНОСНО ПОСОКИТЕ, ОТ КОИТО СЕ ОТПОЧВАТ БУКВИТЕ

Знай, че майсторите на калиграфията имат различни мнения, когато разглеждат смисъла на посоките, от които се начеват буквите. Някои от тях ги отпочват отдясно наляво като арабите, евреите, индийците, езичниците¹⁰⁹ и [говорещите] сириакски, като повтарят по този начин посоката на движение на небесата от изтока към запада. При тях изтокът е дясната страна на небесата, затова този начин на изписване се нарича „кръгообразен“, тъй като обхваща посоката на движение от черния дроб към сърцето.

Измежду тях има и също такива, които започват отляво надясно като пишещите на латински, гръцки и коптски, както и на разновидност на персийския. Те заимстват от движението на седемте планети, които се движат от запад към изток. Този начин се нарича „кръгововъзвратен“, и се твърди, че той произтича от движението на сърцето към черния дроб.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ЗА НАЧИНА НА ПОДРЕЖДАНЕ НА БУКВИТЕ

Знай, че подредбата на буквите е два вида: единична и сдвоена¹¹⁰. Измежду жителите на изтока¹¹¹ и запада¹¹² има противоречие относно подредбата при всеки един от двата начина.

Що се отнася до единичната подредба, жителите на изтока имат следния начин:

Алиф, *бā'*, *тā'*, *сā'*, *джīm*, *хā'*, *хā'*, *дāl*, *зāl*, *рā'*, *зāй*, *сīн*, *шīн*, *сād*, *дād*, *тā'*, *зā'*, *'айн*, *зайн*, *фā'*, *қāф*, *кāф*, *лām*, *мīm*, *нūн*, *хā'*, *уāу*, *лām-алиф*, *йā'*

¹⁰⁹ Букв. „хората на природата“ (*ахл ат-табī'а*).

¹¹⁰ *Муздауидж*, но се има предвид такава, в която буквите са свързани една с друга по групи.

¹¹¹ Има се предвид арабският изток (*шарк*) в най-общ смисъл, обозначаващ още в арабските текстове като *Маширик*, тоест земите на изток от Египет, без да се визират точно определени територии или държави. Вж. MacEoin, Denis. "Mashriq", The Encyclopaedia of Islam, E.J.Brill, Leiden, 1991, vol. 6, p. 720.

¹¹² Арабският запад (*зарб*), познат още като *Магриб*, тоест териториите на запад от Египет в Северна Африка, вж. Yver, G. "Al-Maghrib", The Encyclopaedia of Islam, E.J.Brill, Leiden, 1986, vol. 5, pp. 1183-1184.

А жителите на запада ги подреждат така:

Алиф, бā', тā', сā', джй̄м, хā', хā', дāl, зāl, рā', зāй, тā', зā', кāф, лām, мй̄м, нūн, сād, дād, 'айн, зайн, фā', кāф, сй̄н, шй̄н, хā', уāў, лām-алиф, йā'

Сдвоената подредба пък при жителите на изтока е така:

Абджад, хаўўаз, хуттй̄, каламан, са'фаc, қарашат, сaҳаз, дазаг.

А жителите на запада я подреждат по следния начин:

*Абджад, хаўўаз, каламан, са'фаc, қарашат, сaҳаз, зағи*¹¹³ [?].

Въпреки че има различие относно думите, от [които се състои] азбуката – дали те имат някакво значение или не, и дали се порицава заучаването им или не – повечето хора от изтока и запада ги заучават.

Разказва се, че те се преподавали по времето на Умар ибн ал-Хаттаб, Аллах да бъде доволен от него, за което свидетелства и един бедуйски стих:

Застигнах преселници, които ме научиха на три следващи един след друг реда

*Написаха ми азбуката*¹¹⁴ *и казаха – научи са'афаc и қурайишāt*¹¹⁵.

Казва се, че Абджад, Хаууаз, Хутти и Каламан са били имена на царе от Мадйан. Каламан бил живял по времето на Шуайб, мир да бъде нему, а по-напред стана дума, че вече споменатите четири имена са принадлежали на изобретателите на арабската писменост, както се говори. Аллах знае най-добре.

¹¹³ В арабското издание се пояснява, че оригиналът споменава *зағиш*, което не звучи логично, тъй като повтаря буквата *шй̄н*. Ако следваме настоящия арабски текст, може да се предположи, че се има предвид *зағад* – както уточнява бележка под линия в него – тъй като от подредбата липсва буквата *дād*, за сметка на *шй̄н*, която би фигурирала два пъти. Въпреки това може да се допусне и втора възможност, а именно че ал-Калкашанди или редакторът на арабския оригинал са смесили две съществуващи подредби – вече споменатата в текста като „източна“ и другата, популярна в Северна Африка, която е *абаджид хауаз хутти каламан са'фад қурисат сaҳуз зағиш*, цитирана във Weil, G. [Colin, G.S.]. Цит. съч., р. 97. С оглед на това, *зағиш* е логично да завърши подредбата, но следва, че останалата част от азбуката е погрешно подредена или с погрешно поставени точки на буквите, а начинът, по който се огласова и чете е неясен с оглед смесването на характеристики от източната и западната подредба.

¹¹⁴ В оригинала – „Абу Джад“.

¹¹⁵ Умалително от *қарашат*, т.е. комбинацията от *кāф-рā'-шй̄н-тā'* в подредбата на азбуката.

ГЛАВА ПЕТА

ЗА ФОРМИТЕ НА АРАБСКИТЕ БУКВИ И ВКЛЮЧВАНЕТО ИМ ЕДНА В ДРУГА

Стана дума, че арабските букви имат деветнадесет форми: това са формите на *алиф*, формата на *бā', тā'* и *сā'*, формата на *джй̄м, хā'* и *хā'*, формата на *дāl* и *зāl*, формата на *рā'* и *зāй*, формата на *сй̄н* и *шй̄н*, формата на *сād* и *дād*, формата на *тā'* и *зā'*, формата на *'айн* и *зайн*, формата на *фā'* и *кāф*¹¹⁶, формата на *кāф*, формата на *лām*, формата на *мй̄м*, формата на *нūн*, формата на *хā'*, формата на *уāў*, формата на *лām-алиф* и формата на *йā'*. Както ще стане дума, хората са правили отлика между тях¹¹⁷ чрез точки, с което са искали да намалят броя на формите и да ги съкратят, тъй като това е по-леко, отколкото да се направи форма за всяка отделна буква и така формите да се умножат. Сетне, деветнадесетте форми се свеждат до пет: това са *алиф, джй̄м, рā', нūн* и *мй̄м*. Тъй като във формата на *алиф* се съдържат единадесет разновидности на *алиф*, която е това (I), [а в тях има] и седем водоравни¹¹⁸. Те са *бā', тā', сā', кāф, лām, йā'*¹¹⁹. Всички те са с формата на *алиф*, освен това, в тях се съдържат и тези букви, в които се повтаря формата на *алиф*, като *кāф* и *лām*; също и двете полегати¹²⁰ *алиф*, които са *тā'* и *зā'*, както и завитата¹²¹ *алиф* в *лām-алиф*. А в *джй̄м* има седем нейни спускащи се надолу¹²² форми, които са: *джй̄м, хā', хā'*, две прекъснати¹²³ *джй̄м*, които са *дāl* и *зāl*, и две издигнати нагоре¹²⁴ *джй̄м*, които са *'айн* и *зайн*. В *рā'* има разновидности и те са *рā', зāй* и *уāў*. В *нūн* – шест, които са *нūн, сй̄н, шй̄н, сād, дād* и *кāф*, а в *мй̄м* – две: *мй̄м* и *хā'*.

¹¹⁶ *Фā'* и *кāф* без основание са сложени под една и съща форма (*сyра*), с което общият брой става осемнадесет, а не деветнадесет, както текстът посочва в началото си. Може да се допусне, че следва да се чете по-скоро „формата на *фā'* и формата на *кāф*“, с което броят би станал деветнадесет – извод, подкрепен и от разликата във формите на двете букви.

¹¹⁷ Т.е. между отделните букви, които са с една и съща форма.

¹¹⁸ *Мастyха*. Има се предвид „полегнали“ на реда на писане.

¹¹⁹ Тук обаче се споменават само шест на брой. Изпуска се *фā'*, която би трябвало също да присъства поради сходството с *бā'* и останалите букви от нейната група. Ако тя бъде добавена, общият брой става дванадесет, а не единадесет.

¹²⁰ *Мабтyха*.

¹²¹ *Ма'тyфа*.

¹²² *Мураффала*.

¹²³ *Махзyфа*.

¹²⁴ *Шāхyса*.

ЧАСТ ПЕТА

ЗА РАЗКРАСЯВАНЕТО НА ПОЧЕРКА, В КОЯТО ИМА ДВЕ ГЛАВИ

ГЛАВА ПЪРВА

ЗА ПОДТИКА ПОЧЕРКЪТ ДА СЕ РАЗКРАСЯВА

Не е тайна, че красотата на почерка¹²⁵ е измежду най-добрите качества на писаря, тя възвисява стойността му пред хората, представлява средство за успешно осъществяване на стремежите му и за постигане на целите му. Наред с това съдържа и толкова многобройни ползи, че е почти невъзможно те да бъдат изброени тук.

Повелителят на правоверните Али, Аллах да освети лицето му, е казал: „Красивият почерк надбява на истината яснота.“ А някои учени люде са казали: „Почеркът е като духът в тялото. Ако човек е с крепко тяло, привлекателен, красив на външен вид, то в очите [на хората] ще бъде величайш, а за душите им – великолепен. И ако е обратното на това, душите ще се отвратят от него, а сърцата ще се отвърнат. Така е и с почерка: ако е красив на вид, приятен на подредба, с отворени „очи“¹²⁶, с равна подредба на думите, с много свързаност и малко отлики, то тогава душите с радост го приемат, а духът го възжелавя, така щото ако и в него да има ниско слово или скверен смисъл – даже и по много – човек го чете и търси да му добави, без да се прилепя към него отвращение. А ако почеркът е грозен, умовете се отвръщат от него, очите и мислите го отхвърлят, а читателят му се отблъсква, даже и в него да има чудеса на мъдростта или интересни слова.

¹²⁵ *Хусн ал-хатм*. Изразът може да бъде възприет и като обозначаващ „калиграфия“, сравним по този начин с гръцкия произход на термина от κάλλος („красота“) и γραφή („писане“).

¹²⁶ Арабският оригинал подлежи на интерпретация. От една страна, използваната дума за „очи“ тук е *’уйун*, ед. ч. *’айн*, което е и названието на едноименната буква. Оттук и като че ли най-непосредственият начин е да се преведе с „отворени букви *’айн*“. От друга страна обаче, освен буква от азбуката, терминът „око“ (*’айн*) може да бъде по-общ като обозначаващ по типографската терминология „просвет“, „апертура“, „затворен обем“, предадено от Адам Гацек на английски като „counter“, т.е. затворено, заградено празно пространство [вж. Gacek, Adam. *The Arabic Manuscript Tradition. Glossary of Technical Terms and Bibliography*, Brill, Leiden–Köln–Boston, 2011, p. 104]. С оглед на това, че ал-Калкашанди цитира общи предписания към качеството на шрифта, които не са обвързани с формите на конкретна буква, може да се предположи, че това е по-вероятното значение на „очи“. Затова и предписанието следва да се разбира като „оградените празни пространства на буквите да не се запълват“.

Казва се, че шрифтът е съпоставим с четенето, та най-добрият почерк е най-ясният, тъй както най-доброто четене е най-ясното. Не е скрито, че красивият почерк е ясен, прекрасен, великолепен. Сетне, стана вече дума относно принципа за направата на писмеността, че писмеността и словесният изказ споделят достойнството на красноречието и участват в него.

[Секретарят Ибн Халаф ал-Катиб] в книгата си „Естеството на красноречието“ (*Maṣūdd al-bayān*) е казал: и тъй както писмеността участва споделено със словесния изказ в красноречието, чието преподаване Всевишният Аллах е дарил на човека, е наложително за писаря да отдели внимание на почерка, да се погрижи за неговото подобряване и поправяне по същия начин, по който се възпитава и пречиства словесният изказ. Така той трябва да показва скорост и лекота, също както прави ясният, красноречив словесен изказ. Защото писмеността, дори и като цяло да заема позиция, несравнима откъм почит, с нейните достойнства се увенчава само онова писмо, което е добре [изпълнено], тъй както и словото, дори и да бъде почитано по подобен начин, с пълните му достойнства се увенчава красноречивата и изразителна реч, а не заекващата и прекъсващата. Така е и с всички достойни занаяти по принцип – с добродетелите им се увенчава умелият в тях, а не начинаещият. И добавя, че от всички неща, които определят добрите маниери и възпитанието на дворцовия служител, на първо място писарят трябва да култивира своя почерк. Защото добрият почерк е първото средство, с което, ако бъде овладяно, писарят придобива име в занаята. И ако го е постигнал, за него се казва, че вече се числи измежду хората на писмеността. Красив почерк постига онзи, който притежава познание за занаята, а то по необходимост прави писането му безупречно.

Наред с това, писарят трябва да се старае да основава почерка си върху начина на изписване, утвърден чрез съгласието на най-добрите писари.

Хората на занаята са разделили шрифтовете на два вида: *мухаққак* и *мутлақ*. *Мухаққак* е този, на който формите и буквите са правилни, когато са в самостоятелна форма. Авторът на „Естеството на красноречието“ е казал, че този вид се използва в изключително важните дела, например, за да се напишат договорите, регистрите и документите за собственост, които се запазват в архивите, както и кореспонденцията между владетелите, която указва, както значимостта на онова, за което се пише, така и на онзи, към когото се пише.

А пък *мутлақ* е този шрифт, на който буквите се преплитат и се свързват една с друга. В „Естеството на красноречието“ се казва, че това

е шрифт, породен от *мухаққақ*, и се използва за изпълнението на важната кореспонденция и общите дела, които не подлежат на отлагане. В книгата се твърди още, че начинът [на писане] на всеки един от тези шрифтове трябва да се спазва, за да не се смесват буквите на единия с тези на другия.

ГЛАВА ВТОРА

ЗА НАЧИНА НА УКРАСЯВАНЕ НА ШРИФТА. ТОВА СЕ ПОСТИГА С НЯКОЛКО НЕЩА

*Първо: Чрез познаване на начина, по който буквите се формират*¹²⁷

В „Естеството на красноречието“ се казва, че това е основният принцип за облагородяване на почерка. Тъй като шрифтът се нарича „добър“, когато формите на буквите му са красиви, и се нарича „лош“, когато формите на буквите му са грозни. Окото възприема красотата на буквените форми в почерка така, както слухът – красивото произношение в сладкостта на реч.

Освен това там се твърди, че начинът за подобряването на формите на буквите е да се започне първо с поправянето им в самостоятелна, проста¹²⁸ форма, за да стане добра формата на всяка буква поотделно, а после да се подхване поправянето им в свързана, събрана форма, като се започне със свързани по две, после по три, после по четири, после по пет. Така се изписват образци за имената¹²⁹ и основните букви. В тяхното изобразяване писарят също трябва да се ръководи от майсторите в шрифтовете, от техния стил и от инструментите, които те употребяват, тъй като за всеки шрифт си има калем, който става за него. Тези различни калемни съответстват на инструментите на различните занаяти, които занаятчията използват, за да изработи част от занаята си, която не може да се изработи с друг инструмент.

И при писането на някой шрифт не се полага да се възпроизвеждат подобията му чрез него самия, защото това не е достатъчно за него. Тъй като, ако беше достатъчно, тогава щеше да бъде наложително във всички занаяти и за всеки, който ги упражнява. Само че много от калиграфите пишат естествено, без да се осланят на никого и не използват писмо, утвърдено от писарите. Най-добре е шрифтът да се гради върху принцип,

¹²⁷ В арабския текст не се споменава „второ“.

¹²⁸ *Мабсӯта*.

¹²⁹ *Асмā*. Възможен превод е и „названията на нещата“.

който да му служи за основа, защото [иначе] ако писмото бъде разчленено на съставните му части, ще се разкрие развалата на много от буквите му.

ЧАСТ ШЕСТА

ЗА СВЪРЗАНИТЕ С ПИСМЕНОСТТА ПРАВИЛА, БЕЗ КОИТО НЕ МОЖЕ ДОБРИЯТ ПИСАР, В КОЯТО ИМА ДВЕ ГЛАВИ

ПЪРВА ГЛАВА

ОТНОСНО ГЕОМЕТРИЯТА НА БУКВИТЕ И ПОЗНАВАНЕТО НА ТЯХНАТА ПРАВИЛНОСТ, КАТО ГИ СПОМЕНАВАМЕ СПОРЕД ТЯХНАТА ПОДРЕДБА

Алиф

Везирът Абу Али ибн Мукла е казал, че тя е форма, която се състои от една изправена нагоре линия. Трябва да бъде права, без да се накланя – нито към полягане [на една страна], нито към изкривяване [на другата]¹³⁰. И добавя, че тя няма съответствие на никоя друга буква откъм дължина.

¹³⁰ Терминологията, която ал-Калкашанди използва оттук насетне до края на частта с описанията на буквите, е сравнително, но не напълно уеднаквена. Както се открива по-долу, първият от основните два авторитета, на които той се позова, е самият Ибн Мукла – било поради легитимиращи причини, било поради познаване на запазени преписи от съчинението на Ибн Мукла – та и съпоставянето на употребяваната от ал-Калкашанди терминология, приписвана на Ибн Мукла, и онова, което откриваме в преписи от приписвани на Ибн Мукла ръкописи, би било от полза. Във вече споменатото факсимиле от „Трактата“ на Ибн Мукла [вж. Marchand, Valère-Marie, Цит. съч.] са запазени кратки описания на използваните термини и разяснения под следната форма: „Плоската“ (*мунсаџих*) [се изпълнява] отдясно наляво или обратно. „Огънато-сведената“ (*мунханӣ*) е като в *дāл*, например; „изправената нагоре“ (*мунтасиб*) прилича на човешкия ръст откъм изправеност. „Извитата“ (*мункабб*) е като началото на *ўāў* например. „Полегатата“ (*мусталқā*) е отдясно на писара, та наляво, като началото на *йā* ' или пък увисналата надолу (*му'аллақа*) *рā* ' или закръгленото (*мустадӣр*) начало на плоската *кāф*, подобно на закръглеността на *хā* или *'айн*; „дъгообразната“ (*муқаўўас*) е като *қаф*, *нўн*, *сйн*. А някои изразяват „плоското“ (*мунсаџих*) чрез „извито“ (*мункабб*)“. В случая като че ли възникват много въпроси около достоверността на изворите, начините на предаване на калиграфското познание и развитието на терминологичната рамка, в което то функционира – например, до каква степен може да се твърди, че ал-Калкашанди познава преписи от съчинението, приписвано на Ибн Мукла или позоваването му на легендарния абасидски везир се дължи на утвърдена калиграфска традиция, до каква степен запазените ръкописи от Ибн Мукла наистина могат да бъдат отнесени към него, на какво се дължат разминаванията в предполагаемите дефиниции на термините при Ибн Мукла с тези, запазени от ал-Калкашанди [напр.

Шейх Шараф ад-Дин Мухаммад, син на шейх Изз ад-Дин Абд ас-Салям, е казал, че тя е основата на буквите в самостоятелната им форма, останалите букви се извличат и съотнасят към нея.

Сетне идват думите на автора [sic] на „Посланията на братята на чистотата“ в трактата за музиката, когато се отклонява да говори за буквите на азбуката, е че тя е дълга осем точки, [изписани с] калема, с който се пише, а ширината ѝ е една осма от дължината¹³¹.

в терминологията на цитирания по-горе препис на Ибн Мукла 'айн е съставена от две дъгообразни, докато според изданието на ал-Калкашанди, Ибн Мукла твърди, че 'айн се съставя от „две линии – дъгообразна и плоска [?]“; до каква степен термини, които присъстват в копието от ръкописа, приписвано на Ибн Мукла, присъстват и при ал-Калкашанди (напр. *мунханй*, „огънато-сведена“)? Въпреки всичките условности, обаче, съпоставянето на двата текста спомага за унифицирането на терминологичната база при превода на текста на ал-Калкашанди, където най-често срещаните описанията на компонентите на буквите придобиват следната структура: *мунсаџих*, полегнала на реда, хоризонтална, е преведено като „плоска“, *мунтасиб* става „изправена нагоре“, въпреки че често пъти движението на ръката при изписване на линията е отгоре-надолу [не е предпочетен терминът „вертикално“ поради формални съображения – *мунтасиб* невинаги обозначава перпендикулярна на реда линия, както и само терминът „изправена“, тъй като не обозначава измеренията на изправеност (нагоре или настрани? геометрично права?), *мункабб* придобива смисъла на „извита“, *мусталк ā* се предава като „полегата“, *мукаўўас* – „дъгообразна“, а *мурсал* – „удължена“. Терминът *шазиййа*, с който се обозначават постепенно изтъняващи завършеци или начала на буквите, е предаден като „тънка заострена част“.

¹³¹ „Посланията на братята на чистотата“ (*Расā'ил иҳўāн ас-сафā*): сборник от трактати, повлияни от неоплатонизма, неопитагорейството и исмаилизма, с неуставено авторство от X в. върху разнообразни теми. В тях съществува и част, посветена на калиграфията, която е преведена и на английски език [Farmer, Henry G. Цит. съч.]. Ал-Калкашанди има предвид следния откъс от „Послание за музиката“: “[...] Изкусният, техничен (*мухандис*, букв. „геометрично оразмеряващ“) калиграф е казал, че който иска почеркът му да бъде добър, а писането – правилно, трябва да им положи основен принцип (*асл*), върху който да изгражда буквите си и закон, чрез който да оразмерява шрифтовете си. И идеалният образец (*мисāл*) относно писането му на арабски е да изпише *алиф* според мярата, която желае, и да направи дебелината ѝ съотнесена на дължината ѝ – тоест една осма – а долната ѝ част по-тънка от горната. А сетне да направи от алиф диаметър на кръг, а после да изгради останалите букви съотнесени към дължината на алиф и окръжността на кръга, на който диаметър е алиф.“ [Вж. *Расā'ил иҳўāн ас-сафā*, Цит. съч., с. 110]. По-нататък при ал-Калкашанди обаче същият текст е цитиран с отлики от приведения по-горе оригинален текст от „Братята на чистотата“: „мярата, която желае“ се превръща в по-уточняващото „с който калем пожелаеш“, а след „една осма“ следва уточняващото – „за да бъде

А според шейх Шараф ад-Дин Мухаммад, син на шейх Изз ад-Дин Абд ас-Салям, тя се оразмерява чрез шест точки.

Шейх Зайн ад-Дин Ша'бан ал-Асари в неговата поема от хиляда стиха, споменава, че тя е оразмерена със седем точки, та ако надвишат това, са в повече относно мярата ѝ, а ако са по-малко, не са достатъчни спрямо нея.

Ибн Абд ас-Салям е казал, че точката е квадратна. А началото [на *алиф*] започва с точка¹³², краят ѝ пък с тънка заострена част.

Ибн Мукла твърди, че трябва да се обърне внимание на правилната ѝ форма¹³³, когато напишеш до буквата още три или четири *алифа*, празното пространство между тях да бъде равно.

А според Ибн Абд ас-Салям, така изписаните до нея букви *алиф* [трябва] да бъдат подобни на нея откъм дължина, с еднакви начала и крайни завършеци.

Бā'

Според Ибн Мукла тя е форма, която се състои от две линии – изправена нагоре и плоска и се съотнася към *алиф* като равна на нея.

Ибн Абд ас-Салям пояснява, че изправената линия е дълга колкото една трета от алиф. И се отпочва в началото с точка, тъй и краят ѝ [завършва така], ако е удължена; а ако е завит, завършва с лявото зъбче на калема, като закръглянето е подобно на изправената нагоре линия. Само че изправената нагоре линия има лек превес над закръглената, а началното ѝ зъбче има превес откъм дължина над закръгления ѝ завършек.

Според Ибн Мукла се смята за правилно изписана, когато добавиш *алиф* към едно от зъбчетата ѝ, и тя се превръща в *лām*. А Ибн Абд ас-Салям додава към разяснението относно нея, та казва: да се добави към изправената [част] *алиф* в допълнение, като дължината на цялото бъде колкото на полегатата част, ни повече, ни по-малко. И после казва: и при

дължината осем пъти колкото ширината.“ [Вж. Ал-Калкашанди, Абу л-Аббас Ахмад. Цит. съч., т. 3, 1914, с. 45].

¹³² Тук и по-нататък в текста се има предвид както точката с квадратна форма, която служи като диакритичен знак и средство за измерване на буквите, така и начала на букви или техни завършеци, които, в противовес на удължената и заострена форма (*мурсал*), завършват с широка, по-скоро четвъртитя линия.

¹³³ Или „се смята за правилно изписана“. С този израз (*и'тибāр сиҳхатихā*) оттук насетне в текста се въвежда критерият за правилна форма, утвърден от калиграфските авторитети, на които се позовава ал-Калкашанди.

тази буква, тъй както върви в пътя си отдясно наляво, и другите подобни, трябва калемът да се спуска малко наляво. Не е тайна, че *mā'* и *ṣā'* са всички като *bā'*.

Джѝм

Ибн Мукла казва, че тя е форма, съставена от две линии: [първата] извита, а [втората като] половина от кръг, на който диаметърът е равен на *алиф*. А Ибн Абд ас-Салим заменя „извита“ с „плоска“. А после добавя, че и плоската е като две трети от алиф, възможно е и да бъде по-къса с една точка; дължината на половината от кръга е *алиф* и половина¹³⁴ с калема, с който се пише, а началната ѝ част е отляво надясно, почти права линия. Всички такива части трябва се изписват с върха на калема наклонени леко надясно. Началото ѝ отпочва с тънка заострена част чрез дясното зъбче на калема, а краят на извивката ѝ¹³⁵ [завършва] чрез лявото му зъбче.

Ибн Мукла смята, че ще бъде правилно изписана, когато се направят две линии отляво и отдясно на буквата, така че тя ни най-малко да не изостава от тях, нито да излиза извън тях.

Според Ибн Абд ас-Салим началото ѝ се смята за правилно изписано, когато се изписва отляво надясно по приблизително права линия. И също: красотата ѝ се намира в това да се спуска малко надясно, мярата ѝ [се състои в това] да начертаеш ред и да отпочнеш отляво надясно с мярата на две трети от алиф с калема, с който се пише. Началото се издига само малко над края, а не краят над началото, като [буквата] плавно се спуска към него. А пък трябва да се внимава с половината кръг, та като

¹³⁴ *Macāḥa* – „площ“, „големина“, „дължина“, „разстояние“. Тук явно не става въпрос за височината на „половината кръг“, който представлява долната, кръгообразна част на *джѝм*, а за „дължината“ на линията на тази част от буквата, т.е. половината от обиколката на кръг с диаметър *алиф*. Причината за това е, че ако авторът имаше предвид „височината“, т.е. разстоянието от най-високата до най-ниската точка на *джѝм*, тогава би говорил за дължина на *алиф*, не повече, тъй като *алиф* е диаметърът на кръга, в който се вписва *джѝм*. Наред с това, математическото изчисление показва, че ако алиф е диаметър на кръга, то дължината на неговата окръжност би била изчислявана по формулата дължината C на кръга е равна на π х диаметъра алиф = 3,14 пъти дължината на *алиф*. Оттук и половината дължина на окръжността, което реално е кръгообразната извивка на *джѝм*, би се равнявала приблизително на 1,57 дължина на *алиф* – което е и споменатата от ал-Калкашанди „алиф и половина на дължина“.

¹³⁵ Ар. *ta' rīdj*.

поставиш срещу него другата половина, да стане [цял] кръг. И после е казал, че [писарят] по същия начин трябва да се стреми да направи началната част на *джѝм*, когато подхване началото на кръга, то да се слива с една трета от тялото на началната ѝ част, плавно да се спуска от нея, като едната третина представлява една линия.¹³⁶

И не е тайна, че *ḫā'* и *ḫā'* са по смисъла на *джѝм* във всичко, казано по-горе.

Дāl

Според Ибн Мукла тя е форма, която се състои от две линии: извита и плоска, с обща дължина равна на *алиф*. А Ибн Абд ас-Салим е сторил от нея друга форма, съставена от три линии: извита, плоска и закръглена, и като че ли е имал предвид събраната¹³⁷ [форма на] *dāl*. И после е обяснил, че извитата линия е дълга точно колкото половината от дължината на изписване на *алиф*, тъй е и плоската [линия]. Началото ѝ начева с точка, а краят, ако е удължена, завършва с ширината на калема¹³⁸, а ако е завита, с лявото зъбче на калема.

Ибн Мукла смята, че е правилно изписана, когато като свържеш двата ѝ края с линия, откриеш, че [се образува] равноностранен триъгълник. И не е тайна, че *dāl* е същата като онова, което се каза по-горе.

Рā'

Според Ибн Мукла тя е форма, съставена от дъгообразна линия, която представлява четвърт от кръга с диаметър *алиф*, а в началната ѝ част има зъбче, което се оразмерява в мисълта [?]¹³⁹.

За Ибн Абд ас-Салим началото ѝ начева с точка, а краят ѝ, ако е удължена, завършва с дясното зъбче на калема, а ако е завита, с лявото му зъбче. И Ибн Мукла е рекъл: трябва да се внимава върху правилната ѝ форма като я свържеш с още една подобна, та образува половин кръг. И не е тайна, че *zāy* е същата като нея.

¹³⁶ Ар. *ḍil' uḫid*, букв. „една страна“ [от триъгълник?]. Пасажът подлежи на интерпретация. Вероятно се има предвид мястото, откъдето долната част на *джѝм* се отклонява от горната – двете линии образуват остър ъгъл и се припокриват в последната третина от горната, начална част на *джѝм* [?].

¹³⁷ *Madjmu'a*.

¹³⁸ *Qatṭa*, букв. „от отрязаната, плоска ширина на целия връх на калема“.

¹³⁹ *Sinna muḥaddara fī l-fiqr*.

Сйн

Според Ибн Мукла тя е форма, съставена от пет линии: изправена нагоре, дъгообразна, изправена нагоре, дъгообразна, и после [пак] дъгообразна.

Ибн Абд ас-Салям пояснява, че дължината на началната част на *сйн* от първото ѝ зъбче до третото е колкото две трети от линията на *алиф*. И е рекъл, че дължината на вдлъбнатата ѝ дъгообразна част е колкото *алиф*, ако е завита, а ако е удължена – две дължини на *алиф*. А дължината на всяко зъбче е колкото една шеста от дължината на *алиф*. Началото ѝ започва с точка, а ако е удължена краят ѝ завършва с дясното зъбче на калема. Ако пък е завита, с лявото му зъбче. И когато отпочнеш с едно зъбче, и тръгнеш към второто, подхвани към третото отвисоко, та да остане от долната му страна празно пространство¹⁴⁰, защото ако подхванеш началото на зъбчето отдолу, долната му част ще стане прилепена. А празното пространство между зъбчетата трябва да бъде еднакво.

Ибн Мукла е казал: формата ѝ – сиреч формата на нейната начална част – се смята за правилно изписана, когато прокараш две линии отгоре и отдолу, и буквата нито излиза отвъд тях, нито изостава от тях.

И не е тайна, че правилото за *шйн* е същото.

Сад

Ибн Мукла я определя като форма, съставена от три линии – дъгообразна, плоска и [друга] дъгообразна. Ибн Абд ас-Салям казва, че началото ѝ е с тънка, постепенно променяща дебелината си линия¹⁴¹, пък краят ѝ, ако е удължена, е с дясното зъбче на калема, а ако е завита, с лявото. И добавя, че дължината на началната част на *сад* е като две трети от *алиф*, а дължината на дъгата ѝ, ако е завита, е колкото *алиф* на писане, а ако е удължена, е два пъти *алиф* с калема, с който се пише.

Според Ибн Мукла формата ѝ се смята за правилно изписана, когато я направиш [да се вписва в] четвъртита форма с равни ъгли¹⁴².

А за Ибн Абд ас-Салям се смята за правилно изписана, когато горната ѝ част е като увисналата, огънатата надолу¹⁴³ *ра*, плоската – като

¹⁴⁰ *Байад*.

¹⁴¹ *Шазийа*.

¹⁴² Букв. *мурабба*, т.е. „квадрат“. Калиграфската практика и анализа на буквените форми обаче показват, че по-свободният превод като „четвъртита форма“ или „ромбоид“ би било по-близко до формата на *сад*.

¹⁴³ *Му'аллака*.

ба, дъгообразната ѝ част – като *нун*, като началото на *нун* се издава над края ѝ.

Не е тайна, че *дад* е също така.

Тл

Ибн Абд ас-Салям казва, че тя е форма, съставена от три линии – изправена нагоре, дъгообразна и плоска, начева с точка и завършва с точка. И дължината на затворената празна част¹⁴⁴ е колкото две трети от линията на *алиф*.

Ибн Мукла подчертава, че трябва да се внимава както при [...] ¹⁴⁵.

Според Ибн Абд ас-Салям тя се смята за правилно изписана, когато изправената нагоре [линия] да бъде като алиф на изписване откъм вертикалност и дължина, дъгообразната – като увисналата, огънатата надолу *ра*, а плоската – като удължена *ба*.

И не е тайна, че правилото за *за* относно това е като *та*.

Айн

Според Ибн Мукла тя е форма, съставена от две линии – дъгообразна и плоска [?] ¹⁴⁶, от които едната е половин кръг.

Ибн Абд ас-Салям е казал, че тя е форма, съставена от три линии: [две] дъгообразни и една извита. Началото ѝ започва с тънка изтъняваща част, а краят на извивката ѝ завършва с лявото зъбче на калема, като извивката е колкото половин окръжност, а дължината на дъгата е колкото *алиф* и една трета с калема, с който се пише. Дължината на предната част [на буквата] е колкото две трети от *алиф* на изписване, а от началото ѝ може да бъде образувана формата на предната част на *сад*.

Ибн Мукла посочва, че трябва да се внимава за правилната ѝ форма като при *джим*.

Ибн Абд ас-Салям смята, че при изписването ѝ трябва да се начертае отдясно линия отгоре [надолу към] крайната част на дъгообразната

¹⁴⁴ *Дау*.

¹⁴⁵ Арабското издание пропуска част от фразата и уточнява, че липсва дума от оригиналния ръкопис.

¹⁴⁶ Тук е възможно да става въпрос за липса на консистентност. „Плоска“ противоречи на вече на споменатата дефиниция за *айн* в приписвания на авторството на Ибн Мукла ръкопис, където *айн* е описана чрез „две дъгообразни линии“.

извивка, а задната страна на дъгообразната извивка да не се отклонява от лявата ѝ страна с повече от точка, която представлява една шеста от дължината на линията на *алиф*.

И не е тайна, че правилото за *зайн* е също такава.

Фā'

Ибн Мукла твърди, че тя е форма, която се състои от четири линии: извита, полегата, изправена нагоре и плоска.

Според Ибн Абд ас-Салим началото ѝ отпочва с точка, начеваш на нивото на реда в посока наляво, после подхващаш полегатата, докато свърши срещу [началото на] плоската, та става като обърната наопаки *дāл*, а после продължаваш [надолу] откъдето си свършил, докато се долепи до плоската линия, и стане като равноностранен триъгълник. Големината на празното, затворено пространство в нея е колкото точка, равна на една шеста от линията на *алиф*. А сетне, ако е завита, завършекът ѝ се [прави] със зъбчето на калема, а ако удължена, [завършва] с точка.

За Ибн Мукла тя се смята за правилно изписана, когато прокараш линия, която се свързва с втората линия от нея, та се образува правоъгълен триъгълник.

Кāф

Ибн Мукла я възприема като форма, съставена от три линии: извита, полегата и дъгообразна. Ибн Абд ас-Салим е рекъл, че тя е съчленена от четири линии, предната ѝ част е като началото на *фā'*, с всичко казано погоре, а удължението ѝ е като *нūн* – както ще стане дума по-долу. Ако краят ѝ е завит, завършва с лявото зъбче на калема, а ако е удължен – с дясното. И добавя, че големината на пространството на дъгообразната извивка от началото до края ѝ – ако е завита, е колкото линията на *алиф* на писане, а ако е удължена, е колкото два алифа.

Според Ибн Мукла се смята за правилно изписана подобно на *нūн*, за която ще се спомене.

Кāф

Ибн Мукла твърди, че тя е форма, съставена от четири линии – извита, плоска, изправена нагоре и [още една] плоска.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Трябва да се отбележи, че в случая с *кāф*, за разлика от всички останали букви, ал-Калкашанди описва началната форма на буквата в нейната удължена форма, а не самостоятелната ѝ форма, която по неговата терминологична номенклатура би

Според Ибн Абд ас-Салим тя е форма, съставена от четири линии: полегата, плоска – дължината на която е с мярка *алиф* и една трета с калема, с който се пише, извита – с дължина една трета от *алиф* на изписване, и плоска – с дължина два пъти колкото *алиф*, а краят ѝ разделя пространството между двете плоски линии. И продължава: при писането трябва да удължиш долната част на *кāф* спрямо началната част с една трета от *алиф*, защото между началната ѝ част и онова, с което тя [*кāф*] се свързва трябва да се образува празно пространство, което да съответства на празното пространство между двете плоски линии. Твърди и че тази буква не бива да се пише [във варианта си] „орязана“¹⁴⁸, ако [после] краят ѝ не е свързан с [някоя] буква, а ако е на края на думата, да се пише само изправена нагоре. И когато е изправена нагоре, се пише като *лām*, както ще се изясни по-долу.

И заръчва да започнеш да пишеш началото ѝ с тънка изострена част, та като стигнеш до връзката на началната ѝ част с плоската линия, да я закръглиш, а не рязко да я отрежеш [?].

Ибн Мукла твърди, че се смята за правилно изписана, ако от нея се извлекат две букви *йā'*. Има се предвид едната *йā'* да е поставена правилно, а другата – обърната наопаки, пояснява Ибн Абд ас-Салим.

Лām

Според Ибн Мукла тя се състои от две форми – изправена нагоре и плоска. Ибн Абд ас-Салим казва, че плоската е *алиф*, а изправената е *йā'*¹⁴⁹; ако е завита, [се изпълнява] с лявото зъбче на калема, а ако е удължена – с ширината на целия му ръб¹⁵⁰.

Ибн Мукла смята формата ѝ за правилно изписана, ако се прокара линия от началото до края ѝ, която да ги докосва, та се образува правоъгълен триъгълник. И според него се пише по трите начина, по които се пише и *бā'*.

следвало да се описва по начин, подобен на *лām*, т.е. съставена от една изправена нагоре линия, подобна на *алиф* и една плоска, подобна на *бā'*.

¹⁴⁸ *Мухталиса*.

¹⁴⁹ Най-вероятно става въпрос за грешка, тъй като *алиф* по всички описания досега е изправена нагоре, а не плоска; *йā'* пък може да бъде възприета по-скоро като плоска, т.е. полегнала на реда, отколкото изправена нагоре.

¹⁵⁰ *Қамт*.

Мīm

Според Ибн Мукла тя е форма, съставена от четири линии: извита, полегата, плоска и дъгообразна.

Ибн Абд ас-Салям твърди, че е съставена от четири линии: извита, дъгообразна, полегата, в която има дъгообразна извивка, и дъгообразна, подобно на *рā'*, която е колкото четвърт окръжност. И ако завършекът ѝ е изправен, по оформяне и дължина е точно колкото *алиф*, без да се накланя, та да поляга или да се огъва. Началото на *мīm* отпочва с тънка и заострена част, както и краят ѝ завършва така. И казва, че големината на затвореното празно пространство е колкото една шеста от линията на *алиф* и представлява удължено овално пространство, подобно на изправено [и наклонено] надясно яйце.

Според Ибн Мукла формата ѝ се смята за правилно подобно на *хā'*, както ще стане дума после.

Нūн

Ибн Мукла твърди, че тя е форма, съставено от една дъгообразна линия, която представлява половин окръжност и в нея има зъбче, оразмерявано в мисълта¹⁵¹.

Според Ибн Абд ас-Салям началото ѝ отпочва с точка, а краят – ако е завит, завършва с лявото зъбче на калема. Големината на празното ѝ пространство е колкото *алиф* на изписване; а ако е удължена, завършва с дясното зъбче на калема и размерът на празното пространство е два пъти колкото *алиф*.

Ибн Мукла е казал, че формата ѝ се смята за правилно изписана, когато се съедини с подобна и така образуват кръг.

Хā'

Ибн Мукла я описва като форма, съставена от три линии: извита, изправена нагоре и дъгообразна.

Ибн Абд ас-Салям смята, че тя се състои от три линии, извита, плоска с лека извивка и полегата. Началото ѝ начева с точка, а краят завършва с удължение чрез дясното зъбче на калема. Дължината на извитата [линия] е като половината от линията на *алиф*, дължината на плоската е като една трета от *алиф*, а дължината на полегатата – колкото половината *алиф* с калема, с който се пише.

¹⁵¹ Вж. аналогична бележка към *рā'*.

Според Ибн Мукла тя се смята за правилно изписана, когато я направиш на четвъртита форма¹⁵², на която двата горни ъгъла са еднакви, както и двата долни.

Ибн Абд ас-Салям твърди, че е правилно изписана, когато направиш завъртяната ѝ част две трети от нея [?], та като я изпълниш напълно, я направиш на четвъртита форма¹⁵³, на която горните и долните два ъгъла са равни.

ŸāŸ

Според Ибн Мукла тя е форма, съставена от три линии: полегата, извита и дъгообразна, а за Ибн Абд ас-Салям тя е съставена от четири линии, началната ѝ част е като предната част на *фā'*, дъгообразната ѝ извивка е като на *рā'* и представлява четвърт окръжност, началото ѝ начева с точка, краят, ако е завита, завършва с лявото зъбче на калема, а ако е удължена, с дясното му зъбче.

Лām-алиф

Ибн Абд ас-Салям твърди, че тя е форма, съставена от три линии – извита, плоска и полегата. Дължината на извитата е като дължината на *алиф* с калема, с който се пише. Дължината на плоската е две трети от *алиф* на писане, а дължината на полегатата е колкото *алиф*. Началото на извитата започва с точка. Така е и полегатата.

Според него правилото за формата ѝ е долната ѝ част да бъде една трета [от цялата], а горната – две трети. И ако прокараш линия от началото на *лām* до началото на *алиф*, да бъде права линия; и ако начертаеш [линия] от най-горната ѝ част до най-долната, нито да излиза извън нея, нито да изостава.

И казва, че тя има и друга разновидност, съставена от три линии – извита, закръглена, която се доближава до *алиф*, и полегата, краят на която застава срещу края на извитата.

Йā'

Ибн Мукла казва, че тя е форма, съставена от три линии – полегата, извита и дъгообразна. Според Ибн Абд ас-Салям тя е като *нūн*, а началото ѝ начева с тънка заострена част, предната ѝ част е като обърнатата наопаки

¹⁵² Т.е. впише в четвъртита форма (*мурабба'*), вж. сходна бележка към *сāд*.

¹⁵³ Вж. предишната бележка под линия.

дъл, дължината на полегатата линия е колкото половината от линията на *алиф*, а пък извитата е така, както се спомена вече при *дъл*. Твърди и че ако дъгообразната е завита, големината ѝ е колкото *алиф* на изписване, а крайт завършва с лявото зъбче на калема; а ако е удължена, големината ѝ е два пъти колкото *алиф* на изписване, а крайт завършва с дясното зъбче на калема. Рекъл е и че тя има [друга] разновидност като началото на *каф*, което е полегато и плоско.¹⁵⁴

Според Ибн Мукла правилото за формата ѝ е както при *яъ*.

АНКА СТОИЛОВА

СЪЗДАВАНЕ НА КАЛИГРАМИ С АРАБСКА ГРАФИКА (ПО МАТЕРИАЛИ ОТ РЪКОПИСИ, ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИЦИ И ПЕЧАТИ)

Съществува огромен масив от книги, посветени на арабската калиграфия и мястото ѝ в историята на арабското изкуство. Написани са много трудове за видовете почерци, за прочути калиграфи и за правилата, формулирани от тях¹. В палеографските албуми с образци на ръкописи, в изследванията на епиграфските паметници се разкриват постижения на изключително майсторство. Картините от думи – калиграмите – се разглеждат като едно от проявленията на арабската графика и обикновено са представени като своеобразна еманация на отделните видове калиграфски писма². Общото между албумите, помагалата по калиграфия и илюстрациите в книгите, посветени на ислямското изкуство, е, че **показват** калиграмите, редом с

¹ Вж. Bahnassi, A. A., *Dictionary of Arabic Calligraphy Terms & Calligraphers*. Beirut 1995; Vajda, G. *Album de paléographie arabe*. Paris 1958; Schimmel, A. *Islamic Calligraphy*. Leiden 1970. Списъкът на използваната литература съдържа малка, но представителна извадка. Трудно е да бъдат изброени дори само най-значимите трудове.

² У различните арабски автори понятието „калиграма“ се среща предадено по няколко начина. Например – „декоративни композиции“ у А. Заид, вж. титул в: Заид, А., *Аджмал ан-намъзидж уа ал-такуйнът ал-захрафийа фи фанн китабат ал-басмала ли-ашхар ал-хаттътйн қадїман уа ҳадїсан*. Кайро 2007, а у А. Иса – „преплетено писмо“, вж. :Issa, A. M., *Islamic Art Terms (Lexicon: explained and illustrated)*, Istanbul 1994, p. 95.

¹⁵⁴ Вероятно става въпрос за удължената и връщаща се назад форма на *йā*, позната в калиграфската практика като *рādжи* 'а.

OUR AUTHORS:

Anka Stoilova, PhD, archivist at the Oriental Department of Sts Cyril and Methodius National Library in Sofia;

Atanas Shinikov – M.A. in Society and Culture of the Arab World, Sofia University „St. Kliment Ohridski”;

Gergana Ruseva, PhD, Associate Professor, Sanskrit teacher, Indology, Department of Classical East, Sofia University “St. Kliment Ohridski”;

Ivan Dyulgerov, Lecturer, Department of Arabic and Semitic Studies, Center for Oriental Languages and Cultures, Sofia University “St. Kliment Ohridski”;

Pavel Pavlovitch, PhD, Associate Professor, Department of Arabic and Semitic Studies, Sofia University “St. Kliment Ohridski”;

Victor Todorov, PhD, Associate Professor, Department of Arabic and Semitic Studies, Sofia University “St. Kliment Ohridski”;

“BEAUTIFUL WRITING MAKES TRUTH CLEARER”:
THEORY AND PRACTICE OF ARABIC CALLIGRAPHY IN
AL-QALQASHANDI’S (D. 1418) *ṢUBḤ AL-ʿAṢḤĀ*
[PREFACE AND TRANSLATION OF SELECTED EXCERPTS
INTO BULGARIAN]

Atanas Shinikov

Muslim perceptions on Arabic calligraphy can be reconstructed on the basis of an extreme multitude of sources. History of Arabic penmanship has been marked by milestone works such as the ones ascribed to Ibn Qutayba (d. 885), Abu Bakr Muhammad al-Suli (d. 946), Ibn Nadim (d. 998), Abu Hayyan al-Tawhidi (d. 1023), al-Muizz Ibn Badis (d. 1062), Shams al-Din al-Ziftawi (d. circa 1403), Zayn al-Din al-Athari (d. 1425), Ibn al-Sa’igh (d. 1441) and Muhammad al-Tibi (16th century).

Yet what clearly emerges as a challenge in this scholarly field is that translations of original sources from Arabic are anything but sufficient. This is equally valid for the *Ṣubḥ al-ʿAṣḤā* of Ahmad al-Qalqashandi (d. 1418). Although al-Qalqashandi’s text is probably the most voluminous text composed on Arabic calligraphy ever, this Egyptian author has remained outside the scope of translators’ attention.

The gap is at least partially mitigated by the present translation of an excerpt of al-Qalqashandi’s work into Bulgarian, which covers significant aspects of calligraphy theory and practice, such as “virtues of calligraphy”, its “essence”, the origin of writing, inevitably related to accounts of creation and origin of man, parallels between written and spoken word, the origin of the Arabic alphabet, its order and genealogy of calligraphic authority until the time of the author; and finally, the detailed characteristics of the Arabic letters, their distinct shapes and essential graphic components. The translation is based on the Cairo edition of al-Qalqashandi’s text published in 1914–1922. It is introduced through an opening chapter by the translator which positions *Ṣubḥ al-ʿAṣḤā* within a larger historical and conceptual framework.

CREATING OF CALLIGRAMMES BY RESOURCES OF
ARABIC SCRIPT (ACCORDING TO INSCRIPTIONS IN MANU-
SCRIPTS, EPIGRAPHIC RECORDS AND SEALS)

Anka Stoilova

The calligrammes are popular all over the Muslim world being an integral part of Arabic calligraphy. The aim of the author is to present how Arabic script is used in the process of calligrammes creation and calligraphy design. The paper covers the ways of script metamorphosis into calligrammes. Some of the empirical evidence has being collected

from codices, stored at Oriental Department of Sts Cyril and Methodius National Library at Sofia; others are derived from epigraphic inscriptions and seals.

The paper is broken down into three sections. The first one is dedicated to the main characteristics of Arabic script that are considered important for calligrammes creation. In the second paragraph the author gives her definitions of 27 types of manipulations and rotations that have been used in the three levels of the written text, namely the levels of alphabetical characters, words and phrases. The third paragraph is focused on selected examples and explains the ways of their creation and layout.

ON SOME AMBIGUOUS VERSES OF *ĪSĀ UPANIṢAD*: TEXT, CONTEXT, CONCEPT, CONCEPTION

Gergana Ruseva

Although *Īsā Upaniṣad* has been translated and commented upon many times, it still keeps its secrets, it still keeps its secrets and remains ambiguous. This article presents the Sanskrit text and a Bulgarian translation of *Īsā Upaniṣad*. The third, ninth, tenth and eleventh verse have been considered in detail, and special attention has been paid to the meaning of *ātmahano janāh*, and *vidyā* and *avidyā* in these verses. *Īsā Upaniṣad* is studied not only linguistically and semantically, but also in the context of the *Upaniṣads* and especially of *Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad*. There are also some notes on philosophical and ideological concepts that are important for the elucidation of the text.

“SWORDS ARE THE KEYS TO PARADISE” AND *DOCTRINA JACOBI*: ABOUT THE AUTHENTICITY OF THE DESCRIPTION OF ISLAM IN AN EARLY CHRISTIAN SOURCE

Pavel Pavlovitch

Doctrina Jacobi nuper baptizati is an important early document mentioning Islam and its prophet. Dated towards the year 634 AH, this Christian apologia describes the Arabian prophet as a pugnacious war-leader who claims that “he has the keys of paradise.” As noted by Suermann, this phrase “sounds like a familiar *topos*,” and, since it cannot be located in the patristic literature, it is likely to have an Islamic origin.

Despite Suermann’s statement that the *topos* about the possession of the keys to Paradise is not contained in the canonical collections of *ḥadīth*, a number of traditions point to the opposite. According to these traditions, “swords are the keys to paradise” (*al-suyūf^u mafātīḥ^u l-jannatⁱ*). Although the Islamic maxim does not reproduce *literatim* the statement that *Doctrina Jacobi* attributes to the Arabian prophet, the context is unmistakably similar.

In the present article I undertake *isnād-cum-matn* analysis of the tradition “Swords are the keys to paradise” in the Islamic *ḥadīth* collections. My aim is to date the earliest Islamic occurrence of the maxim, and hence to determine a *terminus post quem* for its inclusion in *Doctrina Jacobi*. Such dating will be of considerable utility for the evaluation of external reports about the early history of Islam.

ON THE CONCEPT OF *HANĪF* IN THE QUR’AN FROM INTRATEXTUAL SEMASIOLOGICAL PERSPECTIVE

Ivan Dyulgerov

The present study is an attempt at elucidating the original meaning of the Qur’anic lexeme *hanīf^{um}* from intratextual semasiological point of view. According to that, it has been examined what the term *hanīf^{um}* seems not to be and what it seems to be like, in its immediate and broader Qur’anic context. This approach has actually provided support to the opinion for recognizing adjectivity in the semantic and grammatical nature of the discussed lexeme. As a next step, elaboration of the result in the light of the etymological Semitic data has been undertaken. This has led to the conclusion of possible homonymy consisting of a non-Arabic lexeme with the meaning of “heathen” and of another one, also of non-Arabic origin but well associated with the Arabic lexical and semantic system with the meaning of “fully devoted to God”.

DUAL NUMBER IN SEMITIC LANGUAGES

Victor Todorov

This article examines the category of the dual in Semitic languages – a phenomenon which is ancient, yet not originally part of the grammatical system. A comparative grammatical analysis of ancient Afro-Asiatic languages suggests that the forms of the dual are derived from those of the plural. It is also interesting to note the fact that although the dual number is characteristic of the synthetic stage of the development of Semitic languages, it is used most intensively during the phase when the case system begins to be simplified.

О R I E N T A L I A
С П И С А Н И Е 3 А И 3 Т О К А

Редакционен съвет:

проф. Богдан Богданов, д.ф.н.
доц. д-р Сергей Игнатов
проф. Цветан Теофанов, д.ф.н.
проф. Андрей Смирнов
проф. д-р Калин Янакиев

Редакционен екип:

доц. д-р Мариана Малинова – главен редактор,
д-р Неделя Китаева, д-р Велин Белев,
доц. д-р Павел Павлович, доц. д-р Теодор Леков

<http://www.orientalia.bg/bg/>

Художник Жеко Алексиев, предпечат „Планета-3“ ЕООД
Цена 5 лв.